

LEIKKI-, LAULU- JA RALLATUSSANAT – MITÄ, MISTÄ, MISSÄ JA MIKSI?

Anni Jääskeläinen, Helsingin yliopisto

Artikkelissa tarkastellaan suomen laulu- leikki- ja rallatussanoja (esim. *riu rau, la, enten tenten*). Artikkelitutkii näiden sanojen alkuperää ja käyttöä ja pohtii niiden asemaa kielessä. Laulu-, leikki- ja rallatussanat ovat nimensä mukaisesti esimerkiksi lauluissa ja loruissa esiintyviä, monesti kertaluonteisia, vähämerkityksisiä sanoja, jotka kuitenkin ovat äänneasunsa puolesta tunnistettavissa suomen sanoiksi ja saattavat olla konventionaalisiaakin. Vaikka laulu-, leikki- ja rallatussanat vaikuttavat satunnaisilta kielenaineiksilta, myös niiden etymologiaa voidaan tarkastella: osa syntyy lainaamalla vieraasta kielestä kuulonvaraisesti, osa syntyy loruilevalla muokkaamisella omankielisistä sanoista, osa on johtamattomia. Laulu-, leikki- ja rallatussanoissa nousee oleelliseksi sanan muoto, äänneasun kantama vaikutelma ja rytmisyys. Näitä sanoja käytetään monesti kielen poettisen funktion motivoimana äänneleikkelyyn ja toisaalta esimerkiksi tehtävissä, joissa tarvitaan rytmitystä, kuten lasten leikinaloitussanoissa ja aikuisten työlauluissa, sekä esimerkiksi täydentämään lorujen ja laulujen metristä rakennetta. Artikkelissa kuvaillaan näiden sanojen asemaa muiden sanojen joukossa, tarkastellaan sanojen erilaisia käyttötapoja, arvioidaan laulu-, leikki- ja rallatussanoissa ilmenevää merkitystä ja pohditaan sitä, mikä on näiden sanojen asema kielen systeemissä.

Avainsanat: interjektiot, merkitys, pikkusanat, sanaluokat, äännesymboliikka

1 JOHDANTO: MITÄ LEIKKI-, LAULU- JA RALLATUSSANAT OVAT?

Suomessa tunnetaan laulu tai loru, jossa puhutaan joulun tulemisesta ja tuon tulemisen tavasta. Tässä on lorusta yksi toisinto:

*Joulu tulee jouker kouker,
lapset hyppää leiker keiker,*

Kirjoittajan yhteystiedot:
Anni Jääskeläinen
Suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, tutkijat
PL 3, 00014 Helsingin yliopisto
anni.m.jaaskelainen@helsinki.fi

*Tiilikkalan tietä myölen,
Säkkijärven jäätä myölen.
Joulu tulee jorottelee
kops järven tiellä.*

(Vehkalahti 1893, Antti Rytönen. SKS KRA. Kirjasta Joulupilke, SKS, 1998.)

Toisinnossa nähdään muutamia sanoja, *jouker kouker* ja *leiker keiker*, joiden merkitys ja myös asema sanojen joukossa on hankala ratkaistava. Ilmeisesti *jouker kouker* kuvaa joulun tulemisen tapaa ja on siten adverbimainen, niin kutsuttuja kaksoisana-adverbeja (tarkemmin alempana) muistuttava ilmaus. Vai onko kyseessä sittenkin vain sanaleikkely, niin kuin tuntuu olevan ilmauksen *leiker keiker* kohdalla? Lähdän siitä, että tällaiset sanat

on kenties osuvinta lukea niin kutsuttujen **leikki-, laulu- ja rallatussanojen** (lyhyesti LLR-sanojen) joukkoon. Tässä artikkelissa tarkastelen näiden sanojen suhteen seuraavia kysymyksiä: Mitä tällaiset sanat merkitsevät? Millaista merkitystä ilmenee LLR-sanoissa nimenomaan sanoina? Mikä on LLR-sanojen asema kielen leksikossa ja yleensä kielen järjestelmässä? Mitä tällaisilla sanoilla tehdään? Tutkimus sijoittuu kielentutkimuksen kenttään, ja tarkastelen LLR-sanoja nimenomaan kielen järjestelmän osana. Muita mahdollisia lähestymistapoja näiden ilmausten tutkimiseen olisivat kansanperinteen ja folkloristiikan tutkimus sekä musiikintutkimus, ja myös näiden sanojen musiikillisuutta sivuan.¹ Tutkimusaineistonani on LLR-sanoja eri lähteistä. Olen kerännyt LLR-sanoja eri kirjoista, artikkeleista ja arkistokokoelmista ja muuten tuntemistani loruista, runoista ja lauluista; aineistolähteinä ovat olleet mm. Suomen kansan vanhat runot (SKVR); Virtanen 1972; Lipponen toim. 1984; Rausmaa 1984 ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto (SKS KRA) sekä esimerkiksi lastenlaulut ja iskelmät. Aineisto on näin

¹ Folkloristinen tutkimus olisi yksi luonteva kehys LLR-sanojen tutkimiselle. Tässä asemoin LLR-sanat nimenomaan kielen systeemiin; en siis myöskään käytä folkloristiikan termistöä. Toisaalta LLR-sanat sanat ovat musiikillisia useammallakin tavalla, jolloin musiikintutkimus olisi niiden tarkasteluun sopiva viitekehys. Kuitenkin myös musiikin ja esimerkiksi kansanmusiikin esittämisen kontekstissakin laulu- leikki- ja rallatussanoja on käsitelty melko vähän; silti LLR-sanat tulevat musiikintutkimuksessa enemmän esille kuin kielentutkimuksessa, jossa niitä ei ole tietääkseni käsitelty juuri ollenkaan. Kansanmusiikin ja folkloristiikan tutkijoista LLR-sanoja sivuavat esim. Väisänen (1990/1917); Salminen (1934, 163, 166); Lehtisalo (1937); Enäjärvi-Haavio (1949, 146–149); Virtanen (1972); Rausmaa (1984, 11–12) ja Kallio (2010, 2013, esim. 142–145). Nämäkin tutkimukset eivät käsittele nimenomaan LLR-sanoja sinänsä tai nosta niiden kielellistä olemusta tutkimuskohteeksi vaan sivuavat LLR-sanoja esimerkiksi riimien tai refrengien osana; esimerkiksi onomatopoeettisuuteen ja etymologioihin muutamit kirjoittajat kuitenkin viittaavat (mm. Simon-suuri 1972; Kallio 2013, 143, 43; Krinal 2014).

ollen suuntaa antava eikä pyri kattavuuteen. Tarkoituksena ei ole tarkastella esimerkiksi tietyn LLR-sanan käyttöä tai LLR-sanojen vaihtelua tietyn lorun toisoinnoissa vaan antaa kokonaiskuva eräästä sanaryhmästä kielen systeemissä.²

Leikki-, laulu- ja rallatussanat ovat siis taipumattomia pikkusanoja, joita esiintyy loruissa ja lauluissa, joilla rallatellaan tai jotka syntyvät kielellä leikkittelyn tuloksena. Ryhmä on sekakoosteinen ja sisältää statukseltaan ja käytöltään erilaisia sanoja. Monet LLR-sanat ovat täysin kertaluonteisia, mutta toiset ovat jossain määrin toistuvia. Kielentutkimuksessa leikki-, laulu- ja rallatussanoista on puhuttu erittäin vähän. Arvid Genetz ottaa LLR-sanat lyhyesti esille teoksessaan *Suomen partikkelimuodot* (1890). Hän kirjoittaa:

Tässä ryhmässä mainitsemme myös **leikki-, laulu- ja rallatussanat**, semmoiset kuin *kurluikkas* l. *kurluikkis* (k. *kuuro, heräjä*, piilosilla oltaessa); *laa; laari, lal* (laulussa); *liri, lirti* ks. *tiri, tirti; raittarallaa* l. *taittarallaa* (laulussa); *riu rau* (*reporukka*); *tiirin, tiri, tirin, tirti* (*tiirin tiirin* l. *tiri liri* l. *tirti lirti tengan löysin, tillillillil* (*liskiäinen*), *tallilallil* (*laskiainen*)). (Genetz 1890, 137, harvennus korvattu lihavoinnilla.)

LLR-sanoista Genetz puhuu tutkimuksensa kohdassa 67, joka on sijoitettu lukuun D, ”Interjektsioonit”, kohdan 3. ”Varsinaiset interjektsioonit” alle. Toisin sanoen Genetz (1890) lukee LLR-sanat ”varsinaisten” interjektoiden osaryhmäksi (eikä toisista ilmauksista muodostettujen ”interjektsioonilause-

² Puhe ja kieli -lehden arvioija esitti ajatuksen, että kannattaisi tarkastella esimerkiksi, minkä paikkakunnan loruissa esiintyy vaikkapa *jouker kouker* tai minkäläisissä yhteyksissä *riu rau* esiintyy; voisi siis tarkastella kattavasti tiettyjen sanojen esiintymisympäristöjä. Ajatus on erinomainen, mutta se ei mahdu tämän kirjoituksen rajaukseen ja lähestymistapa on siis jätettävä myöhempään käsittelyyn.

mien” tai ”muiden interjektiosionien sijaisten” alle). Nimitys *leikki-, laulu- ja rallatussanat*, jota käytän tässä tutkimuksessa, tulee juuri Genetzin (1890: 137) määrittelystä.

Liki seitsemänkymmentä vuotta myöhemmin Aarni Penttilä ottaa *Suomen kieliopissaan* (1957) ryhmän esille, vaikkakin lyhyesti, kohdassa ”322. Saneet, joilla ei ole merkitystä”; interjektiot:

Luetteloon olisi voitu sisällyttää vielä myös joukko rallatussaneita (esim. *la, laa, lal, laari, jalijalivei* jne.), samoin erilaiset leikkisaneet (esim. *Riu, rau* reporukka | *Aa, aa* akkelin Kaija | *Tuu, tuu* tupakkarulla | *Tiit, tiit* tikanpoika), jonkalaisia on melko runsaasti käytännössä. (Penttilä 1957, 502.)

Tämän jälkeen LLR-sanoista ei juuri löydy kieliopissa mainintoja. Esimerkiksi Iso suomen kielioppi (ISK), joka muuten erittelee ”partikkeleita ja muita pikkusanoja” (ks. ISK 2004, § 792–863) tarkasti, ei mainitse LLR-sanoja pikkusanojen joukossa.³

Nimensä mukaisesti leikki-, laulu- ja rallatussanat ovat kotonaan erilaisissa lauluissa, loruissa ja leikkien kielessä:

Loruja, riimejä, etunimipilkkaa: *Tousun tousun toukotamma; Tii tii tirvuinen pikkuinen lintu ja varvuinen; Kyy kyy kymmenen jyvää! Jos annat, oot kultaknappi; Ast vast rii. Otan sikaa saporasta kii; Eppelin peppelin peurun meurun, kipulin kapulin kiurun kaurun, kiveltä veteen: Pulskis!; Isikon tisikon teikon leikon, immeri maaraa,*

³ ”Partikkelien ja muiden pikkusanojen” joukkoon kuuluvien sanojen nimitykset ovat muutenkin olleet eri tavoin määriteltyjä ja päällekkäisiä. Esimerkiksi ”partikkelit” on ollut sekaluokka, jonka sisältö on vaihdellut (ks. Herlin ja Seppänen 2003). ISK:n ”partikkeleihin ja muihin pikkusanoihin” (ISK 2004, § 792 alk.) lukeutuu tarkemmin eroteltuna mm. interjektioita, dialogipartikkeleita, lausumapartikkeleita, konjunktioita, sävypartikkeleita ja intensiteettisanoja.

kimmeri kaaraa. Ippon pippon pois!; Tik tak tasara, hohtimet ja vasara (esimerkit Lipponen toim. 1984); *Antti pantti pakana; Riitta rii ripataa ripalisko rilliskukko rissisii; Paavo papatus palliskukko palliskoppa-na pallillieriä papsis* (esimerkit Virtanen 1972).

Lauluja: *Halitulijallaa tämä poika rallaa; Hilu bilu bilu bilu kun tuli vilu tuolla kynttilävalkealla; Vetkat, vetkat velivelivatkat, kultani kuoli järveen, / hei, hettun, rettun helakelakettun kultani kuoli järveen!; Nan-nan-naa nan-nan-na-naa-naa jne.; Rati riti ralla tuli talvihalla; Lati lal-lati lal-lati laa, hauska metsässä on asustaa; Sumfaraa sumfaraa sumfarallalalalal laa; Hyvää päivää mylläri / huh hei; / Jaubatas minun pussini / suli rei, suli rei, suli rei.*

LLR-sanat ovat tavallisia lauluissa varsinkin refrengissä eli kerroissa (esim. *suli rei, suli rei, suli rei* yllä; ks. Kallio 2013, 142–145) ja monesti laulun tai lorun aloittavassa sanaleikkitelevässä loruiluosassa (*Kyy kyy kymmenen jyvää; Rati riti ralla tuli talvihalla*). Lisäksi on kokonaan tavujen, usein improvisoitujen, laulamiselle perustuvia laulutapoja, kuten jodlaus ja scat-laulu. Näissä laulutavoissa laulettuja tavuja voitaneen myös pitää LLR-sanoina.

LLR-sanat ovat kieltämättä melko marginaalisia kaikkien sanojen joukossa, ja niiden käyttömahdollisuudetkin ovat varsin rajalliset: leikki, leikkittely ja laulaminen. Samaan aikaan LLR-sanojen sijoittaminen mihinkään totunnaiseen sanojen kategoriaan on hankalaa, koska LLR-sanat liikkuvat sellaisten kategorioiden rajoilla, joiden määrittely on jo lähkökohtaisesti vaikeaa. Lisäksi LLR-sanoihinkin lukeutuvat sanat käyttäytyvät keskenään jonkin verran eri tavoin; en kuitenkaan jaa LLR-sanaryhmää osiin tässä vaiheessa, vaan käsittelen sitä kokonaisuutena ja palaan eri LLR-sanojen omiin merkityksiin jaksossa 4.

LLR-sanoilla on muotonsa ja käyttönsä perusteella yhteyksiä ainakin interjektioihin, imitatiiveihin ja eräisiin adverbisiin. Näistä sanaryhmistä **interjektiot** ovat itsessään varsin hankalasti määrittäviä ja näkökulmasta sekä tutkimustraditiosta riippuen vaihteleva kategoria (ks. esim. Goffman 1978; Wharton 2003; Wierzbicka 1991). Eräs kysymys on se, lasketaanko interjektioiksi vain ns. primaarit interjektiot (esim. *aah, hyh, hui, pyh*) vai pitäisikö mukaan ottaa myös muita sovinnaisia tervehdys- ja huudahdussanoja, joiden varsinainen ”materiaalinen merkitys” (Penttilä 1957, 502) antaa tilaa rutiinistuneelle tai affektisemmalle merkitykselle (esim. *iltaa, helvetti!*) (ks. ISK 2004, § 856; Penttilä 1957, 502–503; Wierzbicka 1991, 290–291). Toisaalta ISK (§ 792–856) ymmärtää interjektioiden kategorian varsin suppeaksi ja lukee monet, aikaisemmin interjektioiksi nimetyt pikkusanat muihin kategorioihin (esim. sanan *pst* huomionkohdistimiin sekä sanat *ahaa* ja *no* dialogipartikkeleihin ja *ai* ja *no* lausumapartikkeleihin; samalla sanalla voi siis olla monenlaista käyttöä). Jopa interjektioiden olemusta ”varsinaisena” kielenä on monesti kyseenalaistettu (ks. Wharton 2003).

Imitatiivit ovat ääntä tai joskus liikettä jäljitteleviä, taipumattomia sanoja (ks. esim. Jääskeläinen 2015b). Imitatiiveja yhdistää LLR-sanoihin paitsi taipumattomuus ja toisinaan sanahahmo (ks. Jääskeläinen 2015b, 476–478) myös käyttö. Esimerkiksi lauluissa LLR-sanojen kanssa melko lailla samanlaisessa käytössä toimii myös selvemmin ääntä jäljitteleviä imitatiiveja:

Pii pii pikkuinen lintu; Pium paum paukkaa jänis metsässä laukkaa; Po-po-po-poing poing po-poing poing; Pylly vasten pyllyä pump pump; Tipi tii tipi tipi tii kevät on vallaton; Kopsis kopsis kopsis kopsis ratsastaa

Varsinaisista LLR-sanoista imitatiivit (*kopsis kopsis, pii pii*) eroavat siinä, että niillä on selvemmin kuvattava merkitys, tietynlaisen äänen jäljittely: *kopsis kopsis* esittää laukkaamisen ääntä ja *pii pii* linnun ääntelyä. Sen sijaan LLR-sanoilla tällaista merkitystä on hyvin vaikea löytää, ja on melko mahdoton sanoa, mitä tarkoittaa esimerkiksi *eppelin peppellin* tai *riiu rau* lorussa. Näissä sanoissa tärkeintä on äänteellinen materiaali ja sen kannatteleva vaikutelma, joka todennäköisesti kuitenkin osittain assosioituu äännesymbolisiin konventioihin (tarkemmin jaksossa 4). Toisaalta LLR-sanoihin liittyy erilaisia käyttöfunktioita, joita voidaan pitää niiden merkityksenä, kuten kuvaan tuonnempana (jaksoissa 3 ja 4).⁴

Kaksoissana-adverbit (eli soinnuttelusanat ja LSRS:n *voc. parall.* -sanat) puolestaan koostuvat kahdesta samanmuotoisesta sanasta, joissa ilmenee äännevaihtelu, esim. *huiskin haiskin, liirun laarun, höpön löpön*. Kaksoissanojen muotoiset ilmaukset ovat sanaluokkien väliin putoava joukko: osa niistä voidaan mieltää adverbiksi, osa imitatiiveiksi, kun taas osa lienee LLR-sanoja, riippuen merkityksestä tai sen puutteesta. Genetz (1890) kirjoittaa näistä sanoista:

– – ne ovat syntyneet siten, että adverbi on toistettu yhden tai useamman äänteen muuntamalla, jommoisesta menetystavasta tavataan etenkin kansanrunoudessa esimerkkejä nominien ja verbienkin alalla, niin kuin *ihveniä ahvenia, viitiseikse vaatiseikse*. Tämmöisten kaksoissanojen osat ovat tavallisesti *-in-*, *-n-* tai *-is-*päätteisiä

⁴ Myös interjektioiden ja imitatiivien rajanveto on epäselvä. (Ks. Jääskeläinen 2013, 3–4; Leskinen 2001, 40). Usein imitatiivit luetaan interjektioiden joukkoon (esim. ISK 2004, § 856). Toisaalta imitatiivien käyttö ja merkitys eroaa muista interjektioista, ja imitatiiveilla on vahva yhteys muihin, taipuviin onomatopoeettisiin sanoihin, jollaista interjektioilla ei ole (ks. Jääskeläinen 2015b, 107–108).

(vert. interjektiooneja) ja kuvaavat itse ääntenvaihdoksellaan sekasortoa, epävakaisuutta, hajanaisuutta taikka vain luonnonääniä. (Genetz 1890, 4.)

Kaksoissanoista puhuvat myös esimerkiksi Hakulinen (1968, 393, 399), Ruoppila (1934, 24) ja Räsänen (2010, 51–52). Artikkelin avauksen lorun *jouker kouker* lieneekin ekspressiivinen, tapaa kuvaileva kaksoissanaverbi (tai LLR-sana), kun taas *leiker keiker* on ilmeisesti *leikkiä*-verbin loruiluna selvästi LLR-sanamaisempi mukaelma kaksoissanamuodosta. Lorun päättävä fraasi *kops järven tiellä* sisältää puolestaan imitatiivin (*kops*).

Näiden sanojen kanssa LLR-sanat ovat siis osin päällekkäisiä, eivätkä LLR-sanat aina selvästi ole edes erotettavissa näistä. Eroja ryhmien välille voidaan kuitenkin löytää sanojen käyttötarkoituksen kautta, mille koko pikkusanojen jaottelu osittain perustuu (joidenkin pikkusanojen kohdalla syntaktisen käyttäytymisen ohella, ks. ISK 2004, § 795). Joka tapauksessa laulu-, leikki- ja rallatussanat ovat hankala ryhmä kielentutkimuksen kannalta, koska ne liikkuvat kielen rajoilla. Ovatko ne kieltä tai sanoja ollenkaan? Millaista merkitystä ne ilmentävät? Miksi niitä on olemassa? Näihin kysymyksiin palaan jaksossa 4. Sitä ennen tarkastelen LLR-sanojen etymologioita (jaksossa 2) ja sanojen käyttöyhteyksiä ja -funktioita (jaksossa 3). Näiden tarkastelujen avulla koetan saada LLR-sanojen asemaa kielen systeemissä selvemmin ymmärrettäväksi.

2 MISTÄ LEIKKI-, LAULU- JA RALLATUSSANOJA TULEE?

Myös LLR-sanojen etymologiaa voidaan tarkastella. Sanaryhmässä on myös historiansa puolesta monenlaista ainesta. On jo todettu, että sanaryhmä on osittain päällekkäinen eräiden pikkusanojen ja adverbien kanssa.

Lisäksi riimittelyn tietä syntyy tilapäisiä LLR-sanoja, jotka ovat samanmuotoisia kuin eräät nominit (esim. *Klaussi paussi perunapaussi*, esimerkki Virtanen 1972, 110). Kaikkien LLR-sanojen motivaatiota voidaan tuskin selittää varmasti, mutta LLR-sanat jakautuvat syntynsä puolesta kolmeen pääryhmään, jotka esittelen seuraavaksi: vieraskielisistä sanoista lainattuihin tai merkitykseltään unohdettuihin (1), muista oman kielen sanoista muodostettuihin (2) ja niin kutsuttuihin alkusyntyisiin (3). Ryhmän 1 sanojen motivaatio on tullut aikaisemmassa tutkimuksessa esille, ja ryhmän 3 motivaatiota on ainakin sivuttu interjektioiden yhteydessä. Sen sijaan toisen ryhmän sanojen syntytaivoista en ole löytänyt juuri tutkimusta.

2.1 Lainatut LLR-sanat

Jaksossa 1 totesin, että LLR-sanoilta näyttää puuttuvan tiukasti arvioiden sanojen tärkeä perusominaisuus: merkitys. Palaan tähän kysymykseen tarkemmin vasta jaksossa 4. Jos kuitenkin ajatellaan, millaisilta muilta sanoilta myös puuttuu kielen puhujan näkökulmasta merkitys, päästään yhteen LLR-sanojen syntymekanismiin: myöskään vieraskielisillä sanoilla ei kieltä taitamattomalle ole merkitystä, ei liioin tuntemattomilla oman kielen sanoilla. Vasta kieltä oppivat lapset elävät maailmassa, joka on itse asiassa paljon sanoja vailla merkitystä. Tällaisia sanoja lapset nappaavat kuulonvaraisesti ja ottavat omaan käyttöönsä. Samaan tapaan aikuiset voivat napata vieraan kielen sanoja ja ottaa ne käyttöön.⁵

Yksi LLR-sanojen syntytaivo onkin vieraan kielen sanojen omaksuminen kuulonvaraisesti. Esimerkkejä lainatuista ja tulkituista LLR-sanoista ovat seuraavat lorut:

⁵ Tunnettu etymologia on latinankielisen messun ehtoollissanojen *hoc est corpus (meum)* 'tämä on (minun) ruumiini' ottaminen eri Euroopan kielissä käyttöön taikasanoina (suomessa *hokkuspokkus*).

Enten tenten teelikamenten (saksasta);
Eppel peppel piirum paarum puh (saksasta);
Anike danike (1. *ranike*) *ros* (saksasta);
Ast vast rii, otan sikaa saparosta kii (venäjältä);
Elva tolva lehmän korva (ruotsista);
Paka paka pullaa, seks meri mellaa, sokker under sokker poo, vem skal lilla pulla foo? (ruotsista)

Näistä viimeinen (*Paka paka pullaa*) on vain vähän suomeen mukautettua ruotsia. *Ast vast rii, Ulle dulle doff* ja *Elva tolva* sisältävät vieraskielisiä lukusanoja, venäjää, latinaa ja ruotsia, ja ovat siis laskemista. Onkin todettu, että loruissa esiintyy usein vieraskielisiä laskemisia tai aakkosten luettelemisia, jotka voivat juontua kaukaakin historian hämäristä (Nyman 1897, 87; Opie & Opie toim. 1980, 12–15; ks. myös Virtanen 1972, 152). Myös laulujen refrangeissa on havaittu vieraan kielen ainesta. Tällaisia ovat inkeriläisissä kansanlaulurefrangeissa esimerkiksi venäläisperäiset refrangit *oi kalina timoja, oi malina timoja* 'oi heisipuuni, oi vadelmani' ja mukaelma *oi selennoi saadu* (< ven. 'vihreä puutarha'), jotka voivat mukautua yhä enemmän lainaavaan kieleen (Kallio 2013, 143–145; Krinal 2014). Kun tällaiset lainatut fraasit mukautuvat lainansaajakielen äännerakenteeseen, niiden tunnistaminen tulee yhä vaikeammaksi ja ne alkavat muistuttaa nonsensikieltä, leikkisanoja tai vain rallatusta.

Severi Nyman (1897) käsittelee jo varhain kahta jakolukua, joista toinen on esimerkkinä yllä (*Eppel peppel piirum paarum puh*) ja totea, että loruujen eri säkeet ovat perua eri saksalaisista tai yleisgermaanista loruista (esim. *Äppel päppel Piren paren puff, Rotterdammer-Diren daren duff, Aiken Bäuken Böckenholt, Dat wärt midden düör gespalt*). Osmo Ikolan (2002) mukaan *Enten tenten teelikamenten* -loru puolestaan on kokonaisuudessaan kuulonvaraisesti omaksuttu saksalainen loru (alun perin *Enten tenten t. endchen tendchen*

zwei regimenten jne.), ja Ikola (mt.) arvelee sen tulleen suomalaislasten käyttöön Pietarin saksalaisten kautta. Esimerkiksi suomenruotsalaisten ja tanskalaisten lasten loruissa on vastaavasti suomesta kuulonvaraisesti ruotsiin ja tanskaan lainattua materiaalia (Virtanen 1972, 152). Ikola (2002, 88) korostaakin sitä, että monesti nonsenssilorulta kuulostavalla aineksella on motivaationsa: ” – – eivät lapset keksi mielivaltaisia äännejonoja (sellaisia kuin *teelikamentten*) tyhjistä; jonkinlainen lähtökohta pitää olla.” Monessa tapauksessa lähtökohta vain ei ole selvillä ja on siis vaikea tietää, millaisia kuulonvaraisia tulkintoja LLR-sanojen taustalla piilee. Moni varsinkin nykykuulijalle tunnistamaton lorujen sana tulee tulkittua ”vain” loruiluksi, vaikka taustalla voikin olla vieraan kielen sana.

Toisaalta tunnistamaton sana voi olla käytöstä jäänyt oman kielen sana: kansanrunoissa ja loruissa voi esiintyä esimerkiksi myyttistä ainesta, jonka merkitys on hämärtynyt ja muotokin muuttunut. Tällöin on vaikea päästä kiinni alkuperäiseen muotoon ja merkitykseen. Yhtenä esimerkkinä tällaisesta kehityksestä Krohn (1912) ottaa jo varhain esille mm. kansanrunoissa ja -loitsuissa esiintyvät, pahaan olentoon assosioituvat nimet *Tiera* ja *Tiiva* variantteineen, joiden merkitys on hämärtynyt, ja yhdistää nimet Raamatun Herodiakseen. Nimien merkityksen katoaminen on samalla edelleen vaikuttanut lähisanojenkin muotoon mm. assimilaatioiden kautta. Tällaisessa kehityksessä runon tai loitsun sanojen muoto voi etääntyä kauaksikin lähtökohdastaan.

2.2 Muista sanoista muodostaminen

LLR-sanoja muodostetaan myös omankielisistä sanoista tyypistämällä ja varioimalla. Yhteistä muodostustavoille on loruileminen ja kielellä leikkiminen, ja LLR-sanat muodostuvat ikään kuin kielellä leikittelemisen myötä sen sivutuotteena. Tapoja ovat sanojen tyypistäminen,

riimin tekeminen sekä äänteellinen variointi, ja menetelmät voivat esiintyä päällekkäin.

Typistämisessä uusi LLR-sana typistetään muokaten varsinaisista sisältösanoista, ja tällöin tuloksena on usein alkusointu: *Ii ii illalla / lapset leikkii sillalla; Kapo kapo karhunpoika; Repu repu reisiä, punasia poskia; Kyy kyy kymmenen jyvää; Kolo kolo kouluun; Konk konk koulu, nurin perin taulu*. LLR-sanojen syntyminen typistämällä ei rajoitu pikkusanoissaan vain tähän ryhmään, vaan typistymisen on myös eräs muiden interjektioiden syntytapaa. Genetz (1890, 132–135) esittää tällaisina typistysyntyisinä interjektioiden sijaisina esimerkiksi sanat *hep* (mene, hepo), *kis* tai *kiss* (kissa), *sik!* (sika), *kats*, *kas*, *kah* ja *ka* (katso, katsos) ja *käps* (käypäs). Kuvamaisia imitatiiveja puolestaan synnytetään typistämällä sellaisistakin verbeistä ja nomineista, jotka eivät kuvaa ääntä eivätkä välttämättä liikettä: *leikata* > *leik(s)*, *mököttää* > *möks*, *kilpikonna* > *kilp kilp* ('kilpikonnan ääni'). Näissä sanoissa syntymisen motivaatio on kuitenkin varsin toinen kuin LLR-sanoissa: Typistyneet interjektiot syntyvät kulumisen kautta, kun sanaa toistellaan. Takaperoisjohdettuja imitatiiveja taas muodostetaan, jotta saadaan kuvamaisemmat imitatiivit ja niiden ilmaisuvoimaiset konstruktiot käyttöön (Jääskeläinen 2013, 288–294). LLR-sanat sen sijaan tuotetaan usein aktiivisen leikittelyn kautta, kielen poeettisen funktion synnyttämänä. Interjektioimaisia sanoja syntyy siis, kun toistellaan hyvin usein toistuvia valmiita fraaseja tai tilannesanoja, mutta LLR-sanat ovat usein kertaluonteisia ja synnytetään luomisen ilosta (vaikka samaa lorua sitten toistettaisiinkin).

Samankaltainen LLR-sanojen muodostamistapa on **äänteellinen variointi**, jossa äänne typistetään samaan tapaan kuin edellä kuvattiin, mutta sitä lähdetään edelleen varioimaan ja kehittämään riimittelemällä ja muuntelemalla: *Omena oo om pom poo; Tullul lillul lihava ja tallul lallul laiba*. Loruilun

yhteydessä voi esiintyä pitkästikin nonsensisriimejä kielellä leikittelyn tuloksena: *Niu nau nikotinta, tikkupäätä tikotinta – pussin pohja ruikkis!* (Esimerkit Lipponen toim. 1984.) Vielä yksi LLR-sanojen syntytapaa onkin **riimin tekeminen** loruilemalla: sisältösanaa tai toista LLR-sanaa varioidaan sanahahmo säilyttäen niin, että alkuäänne muuttuu, mutta liittyy LLR-sanan jatkokon aliteraatiolla: *Martti partti pakana; Ulla pulla paistinpulla; Otto potto poroliini otti sian hännäst kiini*.⁶ Tällainen loruileva LLR-sanojen syntytapaa on toki mahdollinen muissakin kielissä. Esimerkiksi Wescott (1980, 378–380) esittää eräänlaisen riimittelykonstruktion, josta esimerkkeinä ovat nimet ja ho'ut *Rum Tum Tigger, Georgy, Porgy, Pudding and Pie, hickory dickory dock* ja *sow, hoe and harvest*. Suomessa riimittelyn tuloksena on monesti pilkkausfraasi, kun taas englannissa sanaketju on Wescottin (mp.) mukaan tavallinen nimissä ja mainoksissakin.

2.3 Alkusyntyiset LLR-sanat

Kolmas LLR-sanojen syntytapaa on oikeastaan perimmäisin, ja kutsun sitä tässä nimityksellä ”alkusynty”, sillä näillä LLR-sanoilla ja niille samanmuotoisilla muilla interjektioilla ei ole kantasanaa. Interjektioilla, imitatiiveilla ja tällaisilla LLR-sanoilla on kuitenkin usein motivaatio, jota voi kutsua keholliseksi: sanat kiinnittyvät ihmiseen fyysisenä olentona, kehon toimintaan ja aisteihin. Nimenomaan lallattelu-sanojen äännerakennetta motivoinee ennen kaikkea se, että sanoja on miellyttävä rallatella melodian osana ja että sanat kuulostavat mukavalta. Sointuvuus lienee

⁶ Toki myös LLR-sana voi motivoida riimin, kuten ho'ussa *elva tolva lehmän korva*. – Myös alkusoinnun suunta voi olla leikkisanasta sisältösanaan eikä toisin päin: Kohdassa 2.3 käsiteltävän *aa*-sanan kohdalla alkusointu syntyy juuri LLR-sanasta sisältösanaan suuntaan: *aa* tuo paikalle muita samanalkuisia sanoja. Niinpä laulussa *Aa aa allin lasta* lienee *aa* tuonut paikalle *allin* (eikä esim. *uikkua*).

siis tällaisten sanojen syntykriteerinä ja näkyväniissä suosituissa äänneissä (suomessa likvidat *l* ja *r*) ja vokaalien helppoudessa tai miellyttävyydessä (väljä perusvokaali *a*). Jotkut sanoista ilmentävät tai jäljittelevät puolestaan muodollaan jotakin luontaista äännähdystä, jonka jokin peruslaatuinen kehon toiminto tai sellaiseen liittyvä tekeminen saa aikaan, mikä on kaikkein alimman tason äännesymboliikkaa (ks. Hinton, Nichols & Ohala 1994, 2–3). Tällaista kehollista äännesymboliikkaa ilmentävät myös esimerkiksi huomionkohdistimet, kuten *pst* ja *hoi* (teräviä tai kuuluvia äänneyhdistelmiä) ja monet interjektiot, kuten vaikkapa *pub* ja *yäk*, jotka ovat puhalluksen ja yökkäysreaktion jäljittelyitä ja sisältävät myös imitatiivista äännesymboliikkaa (ks. Wierzbicka 1991, 302–317). Toisaalta joitakin näistä sanoista saattaa motivoita kuullun äänen tai liikerytmin jäljittely, mitä voidaan sitäkin kutsua imitatiiviseksi äännesymboliikaksi (Hinton ym. 1994, 3–4).

Vanhastaan tällaisia sanoja on pidetty monissa koko kielen synnyn teorioissa kielen alkulähteenä – teorioita, jotka on sittemmin hylätty vähintäänkin yksinkertaistavina (ks. esim. Firth 1966/1937, 25–26; Itkonen 1966, 79). Koska LLR-sanojen merkitys on vähäinen, niitä on ollut helppo pitää primitiivisyyttä ilmentävinä.⁷ Monissa eri kansojen

⁷ Kiinnostava lainaus voidaan antaa O. A. Väiseltä, joka kirjoittaa rallatussanaarefrengeistä: ”Tuskin on yhtään luonnonkansaa, jonka laulumusiikki ei tuntisi [rallatusmaisen] refrängin käyttöä; ja mitä alkeellisemmalta kulttuuritasolla kansa on, sitä tärkeämpi tehtävä on refrängillä sen runoudessa. Huomioonottaen sen tosiasian, että primitiivinen runous liittyy aina musiikkiin, on tultu siihen luonnolliseen johtopäätökseen, että runouden itu on etsittävä huudosta, joka on yksinkertaisin ja välittömin tunteen ilmaisu. [– –] Tutkimuksella on täten kyllin eläviäkin esimerkkejä sen otaksunan todisteeksi, että **kehittyneemmässäkin runoudessa ja musiikissa tavattavat, arvoituksellisilta ja tarpeetomilta tuntuvat loma-äännehdykset, täytävät ja -sanat [eli LLR-sanat], ovat jätettä niiltä ajoilta, jolloin raakalaisihminen ei tiennyt rikkaampaa ilmaisu-erilaisille tunteilleen kuin huudon.**” (Väisänen 1990/1917, 245–246, korostus A. J.)

hyvin vanhoina pidettävissä laulutavoissa tosiaan tavataan LLR-sanoja, kuten saamelaisten joiuissa (ks. Laitinen 1981) ja eri pygmiheimojen jodlauksessa (esim. Lewis 2014); kun on vertailtu eri pygmiheimojen kulttuureja ja musiikkia, on pygmien polyfonisen jodlaulutavan iäksi arvioitu jopa 100 000 vuotta (Lewis 2014, 82 ja siinä mainitut lähteet). LLR-sanoja ja interjektioita esiintyy kaikissa kulttuureissa, eikä mitenkään voida sanoa näissä laulutavoissa esiintyvien LLR-sanojen kumpuavan kielen alkuhämärästä. Esimerkiksi pygmien laulutapa on verrattomasti vanhempi kuin mikään olemassa oleva kieli. Kehollisen äännesymboliikan perustavuus takaa, että samankaltaisia LLR-sanoja on mahdollista kehittää yhä uudelleen. Kuitenkin tällaiset sanat ovat alkuperäisiä sikäli, että ne ovat mahdollisimman lähellä ei-kielellisiä äännähdyksiä, vaikka koostuvatkin kielen äänneistä ja ovat (konventionaalisia) sanoja. Ne ovat tiettyssä mielessä helppoja sanoja: muoto on yksinkertainen ja pelkistetty, merkitys on oireellinen (eräät interjektiot) tai sitä kannattelee vain käyttöfunktio (eräät LLR-sanat). Jaan tämän kehollista äännesymboliikkaa edustavan LLR-sanaryhmän kahteen osaan: interjektior ryhmään ja tavulauluryhmään.

Interjektior ryhmän LLR-sanat ovat samoja tai samankaltaisia kuin primaariset interjektiot ja imitatiivit, esimerkiksi *ai*, *aa aa*, *tuu*, *uu*, *huu*, *pub pah* ja *puks*. Interjektioista tämän ryhmän LLR-sanat erottaa merkityksen ohuus. Interjektioilla on esimerkiksi tunteita tai ajattelua ilmaiseva tai manipulatiivinen funktio (esim. Wierzbicka 1991, 291–339) ja imitatiivit kuvaavat ääniä, kun taas samankäoisiltä LLR-sanoilta nämä funktiot ilmeisesti puuttuvat – aina sanoja ei kuitenkaan voi erottaa toisistaan ja merkityksen antaminen on myös kuulijan tulkintaa.

Eräs kiinnostava tämän ryhmän LLR-sana/interjektio on tuutulaulujen tuudittelusana

äännähdysmainen *aa* (ks. NS, SMS), joka on otettu tuudittelulaulujen rauhoittavaan käyttöön. *Aa* ilmentääkin kenties sanana erästä harvinaisehkoa sanan syntymotivaatiota, jota tavataan esimerkiksi hoivakielessä ja siitä yleistyneessä käytössä ja jota voidaan kutsua esimerkiksi jokeltelusyntyisyydeksi (ks. Rytkönen 1949, 30–33). Pikkulapsen äännähdyksistä ja jokelluksista tai yrityksistä puhua sanoja muodostetaan yksinkertaisia sanoja, joilla viitataan lapsen kokemuspiiriin kuuluviin kohteisiin. On esitetty, että esimerkiksi äitiä ja rintaa merkitsevät sanat ovat monissa kielissä jokellussyntyisiä ja siksi nasaalialkuisia (esim. *mamma, mama*), koska lapsen äännessä imiessään syntyy nasaaliäänähdyksiä suun ollessa tukossa (esim. Fischer 1999, 130; Rytkönen 1949, 31–32). Voi olla, että lapsen *aa aa*:ta muistuttavaan keskustelevalksi tulkittuun ääntelyyn on vastattu samaan tapaan jäljitellen, mutta rauhoittelevalla laulusävyllä *aa aa*.⁸

Tuutulauluissa *aa* liittyy kuitenkin lausekemuksen kokonaisuuden osaksi (*Aa tuuti lasta, Aa aa allin lasta*), kuten monet interjektiot muodostavat omia lausekkeitaan (*voi sinua, oi ihmettä, hyi kun kamalaa*). Lausekkeen muodostaminen lisää *aa*:n sanamaisuutta; se ei ole siis pelkkä irrallinen äännös. Kenties *aa*-tuudittelusanalla on myös manipulatiivinen merkitys ja se on siis interjektioimainen: jotakin sen tapaista kuin 'haluan että nukahdat, rauhoitan sinua', vaikka interjektion ilmaiseva vaikutus saadaan aikaan epäsuorasti, sillä käsketty ei voi varsinaisesti totella. Onkin ilmeistä, että eri pikkusanaryhmien rajat ovat enemmän jatkumomaisia kuin tarkko-

ja. Lisäksi imitatiivista ja LLR-sanoista voi syntyä selvemmin interjektioimaisia sanoja, kun niihin liittyy esimerkiksi emotiivista tai konatiivista funktiota ja niitä aletaan siis käyttää omien tuntemusten ilmaisemiseen tai kehottamiseen (ks. Jääskeläinen 2013, 321–323). Palaan pikkusanojen merkitysjakumoihin jaksossa 4. Interjektioista ja muista LLR-sanoista voi lisäksi myös syntyä muiden sanaluokkien sanoja, kun niiden merkitys muuttuu esimerkiksi metonymian kautta. Tästä ovat esimerkkeinä vaikkapa tuudittelusanat *tuu, tuuti* > *tuutu* 'kehto', *tutua* 'nukkua', *lullaa* > *lulla* 'kehto' ja *aa* > *aa'a* 'lapsen nukkumapaikka' (ks. näitä hakusanoja SMS, SSA ja SKES).

Tavulaulussa esiintyvät LLR-sanat ovat kenties kaikkein perusluonteisimpia LLR-sanoja sikäli, että ne ovat tosiaan rallattelua eivätkä mitä luultavimmin ole muodostettu mistään olemassa olevista sanoista. Esimerkiksi scat-tyyppisessä laulussa kullakin laulajalla on omanlaisensa tyyli yhdistellä tavuja, ja tavujen käyttämisellä yritetään nimenomaan välttää merkityksellisten sanojen käyttöä ja siten lisätä laulun instrumenttimaisuutta. Kuitenkin on osoitettu, että myös tavulaulun merkityksettömät sanat saattavat olla sillä tavalla äännesymbolisesti motivoituneita, että äänneiden yhdistyvyys ei ole vapaata vaan ilmentää esimerkiksi melodian liikkeitä (Fenk-Oczlon & Fenk 2009) ja jodlaukses- sa laulurekisterinvaihtoja. Rytmisanat, jotka myös voidaan lukea LLR-sanoihin (*taa, titi, tiri-tiri, taa-a* jne.), ilmentävät nekin ikonisesti musiikillisia ominaisuuksia myös äänneasullaan: niissä sanahahmon tavarakenne ja valitut vokaalit kertovat aika-arvoista, mikä on tietysti näissä tehdyissä sanoissa tarkoituksellista. Myös tämän ryhmän sanoista osa on todella sanoja konventionaalisuutensa puolesta (*laa, lab, lala, ralla* jne.), osa taas kertaluonteisia ja kutakin rallattelua varten erikseen tuotettuja.

⁸ Tällaisissa äänneäisissä laulusanoissa ilmenee sekin rauhoittava fysiologinen piirre, että ne saavat kehon värähtelemään, jolloin laulu rauhoittaa paitsi kuultuna myös kehon kautta tunnettuna värähtelynä, sekä laulajaa että laulajaa vasten painautunutta kuuntelijaa. Äänneiden resonanssia käytetään hyväksi musiikkiterapiassa ja eri kulttuurien sellaisissa hengellisissä perinteissä, joissa käytetään mantramaista äänneiden laulamista.

3 MITÄ LLR-SANOILLA TEHDÄÄN JA MIKSI?

Tässä jaksossa tarkastelen niitä konteksteja, joissa LLR-sanoja käytetään. Näin tekemällä koetan päästä kohti näiden sanojen funktiota kielen osina ja samalla kohti niiden semanttista merkitystä, jos sellaista on löydettävissä. On huomattava, että jonkin fraasin tai lausuman käyttöfunktio on tietenkin eri asia kuin tuollaisessa fraasissa esiintyvän yksittäisen **sanan** merkitys, mihin yritän viime kädessä päästä; LLR-sanat kuitenkin esiintyvät laajemmissa konteksteissa (kuten lauluissa ja loruissa), jolloin voidaan tarkastella näiden käyttöä. LLR-sanoilla on musiikillisesti motivoitunutta käyttöä rallattelussa ja lauluissa (3.2) ja poeettisesti motivoitunutta käyttöä loruilussa (3.3). Moni LLR-sanojen käytöistä liittyy rytmin ilmentämiseen ja rytmittämiseen. Näitä ovat rytmittäminen tehtävissä, joissa tarvitaan yhteistä tahtia (3.1.2), rytmin tallettaminen esimerkiksi liikkeiden opettelua varten (3.1.3) sekä metrisen kaavan täydentäminen ja loppusoinnun tarjoaminen (3.1.4) ja myös lasten leikkien säätelytehtävät ja leikkien rytmittäminen (3.3). Ennen näiden käsittelyä kuvaan lyhyesti rytmin merkitystä kielessä ja musiikissa (3.1.1). LLR-sanat kuuluvat myös laulamiseen ja musiikin muodon luomiseen, ja ne kuuluvat myös esimerkiksi runolaulun vuorottelevaan esittämistapaan (3.2). LLR-sanoja esiintyy lisäksi eräissä lasten sosiaaliseen toimintaan liittyvissä konteksteissa, kuten leikin säätelyssä, nimittelyssä ja härnäämässä (3.3). Kuvaan seuraavaksi näitä tehtäviä.

3.1 LLR-sanojen rytmisiä käyttöjä

3.1.1 Rytmin merkityksestä kielessä ja musiikissa

Puhuttu kieli ja musiikki tapahtuvat oleellisesti ajassa. Musiikissa ajalliset muuttujat, syke ja rytmi, ovat universaaleja piirteitä (esim. McDermott & Hauser 2005). Pulssi eli syke mittaa musiikin aikaa ja samalla luo kokemuksen ajankulusta (ks. Leisiö 2000).⁹ Kielen yksiköissä rytmi puolestaan näyttäytyy esimerkiksi sanojen ja tavujen rakenteessa, joita voidaan verrata musiikin säveliin (ks. Fenk-Oczlon & Fenk 2009). Semanttisesti rytmin ja tempon kokemukset ilmenevät kielessä aspektimerkityksissä, kuten tapahtumien alkamisen ja loppumisen kuvauksissa ja tapahtumien sisäisen jäsentymisen kuvauksissa ajankulun suhteen (ks. Jääskeläinen 2013, 80, 97, 251–252; 2015b). Keskustelun vuorotte- lu on myös rytmittyntä (esim. Auer, Couper-Kuhlen & Müller 1999). Lisäksi sanojen rytmi vaikuttaa kielenkäytön valintoihin ja sitä kautta jopa kielen muutokseen pitkällä aikavälillä (Schlüter 2005).

Ihmiselle on ominaista pystyä omaksumaan toiminnalleen ulkoinen rytmi ja kyetä rytmittymään toisten kanssa; yhteiseen rytmiiin synkronisoitumisen kyvyn voidaan arvella olevan jaetun huomion, yhteistyökyvyn ja näiden kautta myös kielen taustalla (Cross 2009, 189–192). Musiikin tai kielen antaman ulkoisen rytmin avulla ihmiset voivat synkronisoitua yhteiseen tekemiseen. Yksi esimerkki voimallisesta synkronisoitumisesta ja sen luomasta joukkuetunteesta ovat urheilujoukkueiden tiimi- ja kannustushuudot, joissa voi olla myös LLR-sanoja, eleitä ja liikkeitä rytmiiä toteuttamassa. Yhdessä tehtävä,

⁹ On mahdollista, että rytmikkään tekemisen ääni, esimerkiksi kivikirveen naputtelu, on itse asiassa luonut syntyvälle ihmisajalle ymmärryksen ajan toistuvista yksiköistä (Leisiö 2010).

huolellinen rytmien ja synkronoitu toiminta paitsi luo yhteishenkeä myös ilmentää ryhmän tiiviyyttä ulkopuolisille.¹⁰

Ajallisuus ja rytmi siis yhdistävät kieltä ja musiikkia. Kielen ja musiikin käsittelyssä voidaankin havaita lähes identtinen tiedonkäsittelysystemi (Koelsch & Siebel 2005).¹¹ Musiikillisen kielen musiikillisimmalla osalla, LLR-sanoilla, edelleenkin rytmitetään liikkumista, kuten tanssia ja työtä, ja niitä käytetään metrisen mitan rakennusaineina. Koska LLR-sanoilta puuttuu selvästi ymmärrettävä merkitys (ks. jaksoa 4), niiden muoto eli äänteellinen materiaali sananhahmoineen on korostainen, jolloin myös sanahahmon luontainen rytmisyys korostuu. Seuraavissa alajaksoissa kuvaan näitä LLR-sanojen rytmisiä käyttäjiä.

3.1.2 Rytmittäminen tehtävissä, joissa tarvitaan tahtia

Eräs laulujen tärkeä tehtävä on aina ollut ja on yhä rytmittää varsinkin yhdessä tehtävää työtä. Laulu on myös samalla pitänyt mielen virkeänä ja on luonut ryhmähenkeä. Tahdinantolauluista yksi esimerkki ovat niin kutsutut junttalaulut. Seuraavassa muutamia tietoja juntta- ja työlauluista Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistosta:

¹⁰ Synkronoidut ryhmäsuoritukset todistavat sekä ryhmän kyvykkyydestä että yksilöiden yhteistyökyvystä: tiiviiksi arvioitu ryhmä puolustaa reviiiriään paremmin ja toisaalta yhteistyökykyiset ryhmän jäsenet ovat haluttuja kumppaneita. Niinpä näiden tekijöiden voidaan arvioida olleen musiikin syntymisen vaikuttajia. (Hagen ja Hammerstein 2009.)

¹¹ On myös esitetty, että kielellä ja musiikilla on ollut yhteinen esimuoto, jonka melodisuutta ja rytmisyyttä molemmat, sekä kieli että musiikki, ilmentävät omalla tavallaan (Mithen 2006; myös Cross 2010; Fenk-Oczlon & Fenk 2009). Rytmien merkitys ei kuitenkaan rajoitu vain kieleen ja musiikkiin, vaan rytmi on kaikenkattava ilmiö oikeastaan kaikessa ihmisen toiminnassa: esimerkiksi kahdella jalalla käveleminen vaatii huolellista rytmitystä (ks. Mithen 2006, 139, 146–147), ja rytmisiä nähdään ja luodaan myös visuaalisesti erilaisissa kuvioissa ja rakenteissa.

Työlaulu (esim. kiveä väännettäessä). Op hei, aina vaan. (SKS KRA Elimäki. F. A. Hästesko 32. 1907. < Antti Askela, n. 70 v.)

Varppilaulu: Hiissan haassan hali jali jaassan / hali jali jali jali jaassan hei. / Sana "hei" lausutaan pubeäänellä. (SKS KRA. Sävelmä/ Paltamo. E. Levón 43. 1902. Laul. tukkimiehet.)

Tukkaa vedettäessä lauletaan: Oo tuupi nuuskata ooh nio oo se loon / jerskaine pojat saamme / hurraa rallala lalla laa. (SKS KRA. /sävelmä/ Taivalkoski. E. Levón 216. 1902.)

Työlauluissa esiintyy LLR-sanoja rytmillä pitämässä (esim. *hali jali jali jali jaassan hei*), mutta rytmittäminen onnistuu tavallisillakin sanoilla eivätkä LLR-sanat ole näissä lauluissa välttämättömyys.

Monesti sanakirjoissa on vain vähän tietoa siitä, missä tilanteessa interjektioita tai LLR-sanoja on käytetty, vaikka monen sanan kohdalla käyttökonteksti ja -funktio olisivat aivan oleellisia tietoja sanan ymmärtämiseksi. Lönnrotin suomalais-ruotsalaisessa sanakirjassa (LSRS, julkaistu 1867–1880) on kuitenkin kiinnostava tieto esimerkiksi hakusanan *jonkkis* kohdalla: ”*adv. och voc. parall.; joulu tulee jonkkis konkkis* långsamt (sång under ma-landet)”, siis *jonkkis konkkis* merkitsee LSRS mukaan hieman yksinkertaistetusti ’hitaasti’, ja laulua on laulettu jauhettaessa. Tässäkin olisi siis esimerkki työlaulusta, jonka avulla työtä rytmitetään (muualla en ole kuitenkaan nähnyt tätä tietoa työnteosta laulun *Joulu tulee jouker kouker* varianttien yhteydessä).

3.1.3 Liikkeen jäljittely ja rytmin tallentaminen

Onomatopoeettisten interjektioiden eli imitatiivien avulla voidaan jäljitellä liikkeen ääntä ja liikkeen visuaalista vaikutelmaa, joten niillä voidaan tarvittaessa myös väliaikaisesti nimetä liikkeitä esimerkiksi tanssikoreografoiden opettelemista ja muistamista varten (Jääskeläinen 2013, 251–254). Samassa käytössä esiintyy muitakin rytmisiä tukisanoja ja LLR-sanoja, esimerkiksi *Syöksy ja toinen, padam! / Ja sinne, ja syöksy padam, / Ja kallistus ja pam!* (lähde Kielipankki, Turun sanomat 1998). Tällaisessa käytössä sanojen hahmosa ilmenevä rytmi saa suoraan kuvata rytmää kielen ulkopuolella. LLR-sanojen tyypillisimpiä piirteitä onkin sointuisan äännerakenteen lisäksi sanojen sisäinen rytmi, joka ilmenee sanahahmossa erimuotoisten tavujen yhdistelminä. Sanan rytmillä voidaan suoraan jäljitellä kielenulkoista rytmää sekä nimetä liikerytmiiä ilmentäviä liikkeitä.

Myös musiikin aika-arvoja kuvaavat rytmien opettelusanat (*taa, ti-ti, tiri-tiri, taa-a* jne.) ovat esimerkki eräänlaisesta rytmin tallentamisesta ja ymmärrettävästä kuvaamisesta rytmien opettelua varten. Rytmisanat on tehty poikkeuksellisen havainnollisiksi kuvaamiensa aika-arvojen suhteen, sillä niiden äänteet ja rakenne vastaavat ikonisesti kuvaamaansa: pitkät tavut kuvaavat pitempiä aika-arvoja kuin lyhyet, *a* kuvaa kestoltaan pitempää aika-arvoa kuin *i*, ja *a:n* pidennys puolestaan edelleen pidentää aika-arvoa. Rytmisanat ilmentävät siis äännesymboliikkaa, ennen kaikkea ilmiötä, joka tunnetaan nimellä frekvenssikoodi (*frequency code*). Tällä termillä kuvataan sitä äännesymbolista konventiota, että äänteillä, joilla on korkea toinen formantti (kuten äänteellä *i*), kuvataan tavallisesti eri kielissä korkeita ääniä, pienuutta ja esimerkiksi nopeutta, kun taas äänteillä, joiden toises-

sa formantissa korostuu matala alue (kuten äänteillä *u* ja *a*), kuvataan vastaavasti matalia ääniä, suuruutta ja hitaita tai raskaita liikkeitä (esim. Hinton ym. 1994, 10 ja siinä mainitut lähteet; suomen osalta jo varhain Rytönen 1940, 22; 1935, 92–93).

3.1.4 Metrisen kaavan täydentäminen

LLR-sanojen eräs käyttö lauluissa on metrisen kaavan täydentäminen¹² ja joskus samalla loppusoinnun tarjoaminen mahdollisimman vaivattomasti, kuten esimerkeissä *Halitulijallaa tämä poika rallaa ja Hilu bilu bilu bilu kun tuli vilu*. LLR-elementti *halitulijallaa* mahdollisesti jäljittelee tuotettavaa musisointia mutta samanaikaisesti täyttää tekstin ja melodian kaksi iskualaa ja tarjoaa loppusoinnun.¹³ Toisessa esimerkissä LLR-elementti *bilu bilu bilu bilu* saattaisi jäljitellä kylmänväristelyä horkkamaisen rytmin kautta, mutta yhtä lailla elementti on paikallaan täyttämässä tarvittavat iskualat, ja jälleen LLR-elementti tuottaa myös loppusoinnun. – Tietenkin myös sellaisen runon rytmi, jossa ei ole LLR-sanoja vaan tavallisia sanoja, voi olla niin kutsutusti ikonista eli jäljitellä esimerkiksi

¹² Ohitan tässä kohtaa rytmikaavoista puhumisen ongelmallisuuden; kun puhun metrisestä kaavasta ja mitasta, en tarkoita nimenomaan esimerkiksi kalevalamittaa vaan yksinkertaisesti sitä mittaa, mitä kukin laulu toteuttaa. Nähdäkseni mitta on esimerkkinä olevissa lauluissa sidottu melodiarakenteeseen ja musiikin muotoon. Monesti tekstin runomitan ja laulun rytmin sekä musiikin muodon suhde ei ole yksiselitteinen. Laulun metrisestä analyysistä ks. Leisiö (2000), ja yhteenvetoa melodian ja tekstin mitoista puhumisesta tarjoaa Kallio (2013, 126–131). Puhe ja kieli -lehden arvioija toivoi mukaan kalevalamitan käsittelyä ja LLR-sanojen analysointia nimenomaan kalevalamitan osana, mutta rajaussyistä se ei ole mahdollista.

¹³ *Halitulijallaa tämä poika rallaa* on Tatu Pekkarisen sanoittama kupletti, joka tunnetaan nimellä *Juhannuspolkka Paksulassa*. Kappaleessa on myös selvempää äänenjäljittelyä, kun kuvataan pelimannin viulunsoittoa (*viululla veteli se haitantajaa huiluli luilia haijaa haijaa*).

jotakin kielenulkoista rytmiä (ks. Lankinen 2001, 159–163). Kaikilla sanoilla on rytmi, joista muodostuu säkeen rytmi, ja nämä voidaan nostaa jäljitteleväksi keinoksi poeettisen vaikutelman aikaansaamiseksi.

Monissa lauluissa LLR-sanat ovat siis usein sellaisen rytmisen kaavan paikanpitäjiä, joka kuuluu laulun ja runon muotoon. Kun tärkeintä on metrisen paikan täyttäminen, paikalle voidaan itse asiassa asettaa melkein mitä hyvänsä sanahahmon puolesta sopivan kokoista. Otetaan esimerkiksi *Huis hummalla kirkkoon* -laulu (on myös versio *Körö körö kirkkoon* ja näiden kahden hybridejä). Olen poiminut näytteeksi erilaisia versioita laulusta Suomen kansan vanhojen runojen (SKVR) Etelä-Hämeen kokoelmaosasta (SKVR osa IX runot 707–924); tässä eivät suinkaan ole kaikki toisinnot:

*Huis/hops [tms.] humma Humppilaan/
Huittisiin*
Huis hummalla kirkkoon
Hop hummalla kirkkoon
Huru huru hummalla kirkkoon
Ptruu hummalla kirkkoon
Ptruus hummalla kirkkoon
Hups hups hummalla kirkkoon
Hupo hummalla kirkkoon
Hops hummalla kirkkoon
Huit hummalla kirkkoon
Huru hummalla kirkkoon
Ptryy hummalla kirkkoon
Uu hummalla kirkkoon
Huu hummalla kirkkoon
Hoo hummalla kirkkoon
Ptyy humma kirkkoon
Oo hummat Humppilaan
Huu huu hummalla kirkkoon
Körö körö kirkkoon
Törö törö kirkkoon
Pruu humma kirkkoon
Könön könön kirkkoon

Hup hummalla kirkkoon
Hopp hopp hummalla kirkkoon
Huru huru huru huru hummalla kirkkoon
Truu heppo kirkkoon
Hops hoppa kirkkoon
Btyrr Hepo kirkkoon
Huit huit huit huit hummalla kirkkoon
Tytr heppo kirkkoon

Erityisen paljon varioi kahden ensimmäisen iskun täyttäjä. Variointia näyttäisi ohjaavan osaltaan alkusointu (*hupo hummalla, huu huu hummalla*), mutta edes alkusoinnun noudattaminen ei ole ehdotonta (esim. *ptruu hummalla, törö törö kirkkoon*). Suomen kielen metriikkaa ovat käsitelleet sisäiseltä rytmiltään vaihtelevien iskualojen ajatukseen sopivasti mm. Leino (1982) ja myöhemmin Lankinen (2001). Esimerkkitoisoinnoissa rytmiä käsitellään eri tavoin, siten, että paikanpitäjä saattaa olla aika-arvoltaan pitempi (*hup, hops*) tai sitten koko paikanpitäjästä ja joskus samalla koko fraasista muodostuu tiheärytmisempi (*huru huru huru huru hummalla kirkkoon*), vaikka säkeen musiikillinen aika kokonaisuudessaan on sama.

Mitä sitten rytmisen kaavan ensimmäiselle paikalle tulee? Kaikki paikanpitäjät eivät toisoinnoissa ole yksiselitteisesti LLR-sanoja (kuten kenties *hupo, uu, oo, hup, huu*) vaan paikalla on komennusinterjektioita hevoselle (*ptruu, ptryy, truu*), liikkumisen äänenjäljittelyjä tai liikerytmin jäljittelyjä liikkeen äänen tai visuaalisen vaikutelman kautta, siis imitatiiveja (*körö körö, huit*) ja muita ”tavallisia” interjektioita (*hups, hop, hups hups*). Näitä on vaikea erottaa toisistaan, eikä se liene tarpeellakaan. Sekä LLR-sanoilla että imitatiiveilla voidaan ilmentää rytmiä, ja sekä imitatiiveilla että interjektioilla voidaan korostaa esimerkiksi nopeusvaikutelmaa, joko liikkeen äänen kautta tai liikkeen aiheuttaman tunnereaktion kautta.

Koska merkittävää on nimenomaan runomitta ja sanojen poljento, joskus laulun LLR-sanan paikalla toisoinnoissa voi olla sisältösananakin ilman, että vaikutelma liiemmin muuttuu. Esimerkiksi Suomen kansan vanhojen runojen Varsinais-Suomen kokoelmasta (SKVR VIII, runot 1906–1991) löytyy erilaisia toisintoja laulusta *Tii tii tiainen*, joissa toisessa säkeessä voi olla joko jokin LLR-sana yhdistelmä tai yhtä hyvin ”merkityksellisiä” sanoja, esimerkiksi:

Tii tii tianen / vati kuti varpunen (SKVR VIII: 1911); *Tii tii tijanen / Vaa vaa varpune* (SKVR VIII: 1915); *Tii tii tiainen / vakaa lintu varpunen* (SKVR VIII: 1949); *Tii tii tianen / pikku lintu varpunen* (SKVR VIII: 1952); *Tii tii tiainen / Pieni lintu varpunen* (SKVR VIII: 1963).

Merkityksen kannalta toisinnot eroavat toisistaan, mutta ero ei ole yhtä merkittävä rytmiiän tai lorumaisen kokonaisvaikutelman kannalta. Lopulta kunkin sanan merkityksen päättelyminen jää kuulijan tehtäväksi: mitä merkitsee esimerkiksi *vaa vaa*? Onko se varpusen ääntelyä (kuten luultavasti *tii tii* tiaisän ääntelyä), vai vain alkusoinnuttelun synnyttämä leikkisana? Luultavasti tämänkaltaiset merkityksen häilyvyydet ovat osa lorujen poeettista viehätystä.¹⁴

¹⁴ Kiinnostava esimerkki LLR-sanojen monitulkintaisuudesta löytyy Haaviolta (1955, 158). Haavio (mp.) kuvailee kansanrunoja, joissa esiintyy *locus amoenus*, kaunis luonnonpaikka, joka on usein rakkauskohtauksen kullissina. Haavio siteeraa runoa *Järven rannalla, sinisellä sanalla, hileputa himpula, pili pili pimpula*, jossa toistuu LLR-sana-refrengi *hileputa himpula, pili pili pimpula*. Tämä voitaisiin ymmärtää pelkästään muotoa luovaksi refrengiksi, jotka ovat tavallisia lauluissa, mutta Haavio näkee siinä enemmän: ”Ehkä kuulemme hopeaisen soinnahduksen noista vaillinaisesti tulkituista skalmeijan tai dolcian säestyksen mukailuista: hileputa himpula –.” Haavio rinnastaa laulun keskiajan eurooppalaisiin esikuvuihin ja kuulee siinä siis trubaduuriointien sävyjä.

3.2 Laulaminen, musiikin muodon luominen ja vuorotteleva laulutapa

Eräissä laulamisen tavoissa tavumaiset LLR-sanat ovat merkittävässä käytössä: toisaalta arjen rallatuksessa ja hoilotuksessa ja esimerkiksi äänenavauksissa, ja toisaalta laulutavoissa, joiden tunnusmerkinäkin on tavujen laulaminen, kuten scat-laulussa. Rallattelun ohella LLR-sanoilla on myös toisenlaista käyttöä: lauluissa erilaiset toistuvat LLR-sana-rallatukset voivat toimia refrangeinä eli kertaumina, ja siten ne myös luovat laajempaa musiikin muotoa. Sisältösäkeistöjä voi kehystää sama kertauma eli refrangi, joko voi olla yhtä hyvin merkityksen omaava tai lähinnä LLR-sanoista koostuva rallattelu, esimerkiksi *lii lii liio liio lii; helle illallei, luuri lallallei; sun valiali lei sun valiali lei* tai *suta sum fatival-lallei*. Refrengiä on käytetty esimerkiksi balladityyppisessä kansanlaulussa (ks. Asplund 1980, 69–78) ja esimerkiksi erilaisissa tanssilauluissa (ks. Kallio 2010, 2013, 142–145).

Pitempien refrangien lisäksi kansanlauluissa voi myös esiintyä säkeeseen liitettäviä LLR-sanamaisia lisätavuja, lisä-äänteitä ja refrangitavuja (mm. *joi, joo, vai joo*) (Kallio 2013, 137–145). Toisinaan tällainen lyhyt LLR-sana-jakso, esimerkiksi *hoi oi oi* tai *hoi*, edeltää ja seuraa kutakin säkeistöä. Lyhyillä LLR-hihkaisuilla on myös joskus säestetty esilaulajan osuutta, ja laulaja on voinut koristella laulun sanoja myös satunnaisilla lisä-äänteillä ja -tavuilla (esim. *joi, o, a*) (Kallio 2010, 292–294, 2013, 137–149).

LLR-sana-osuudet ovat olleet mukana myös vuorolauletussa runolaulussa, jota on laulettu esilaulajan ja säestäjien kesken. Varsinkin inkeriläisessä laulutavassa LLR-sana-jakso on voinut olla ennakoivana merkinä säkeen vaihtumista, ja sitä laulamalla säestävät laulajat ovat valmistautuneet osaansa; ”loilottaminen” on siis ollut tapa esittää lauluja, nimenomaan esitykseen olennaisesti kuuluva

piirre. Voidaan ajatella, että eräissä tapauksissa juuri musiikin esittämisen piirteet eli laulamisen tapa (Kallio 2013) on se tekijä, joka synnyttää LLR-sanoja (ks. Kallio 2013, 137–149), samaan tapaan kuin loruilu ja kielellä leikkittely synnyttää esimerkiksi ty pistettyjä leikkisanoja (ks. jaksoa 2.2).

On ajateltu niinkin, että vuorolaulun LLR-sana-refrengi on auttanut esilaulajaa tarjoamalla tauon, jonka aikana voi palauttamalla mieleensä varsinaisen säkeistön, kuten Salmisen (1934: 163) mukaan Ahlqvist arvelee:

He [Inkerin vuorolaulajat] liittyvät joka runosäkeen perään pitkän, ’nuotin kannatukseksi’ sanotun loilotuksen, joka, ennen toisen säkeen sanomista, kerrotaan kolmasti ja lauletaan tavuilla: tuulailallej, hoila-illallej. Tämä loilotus arvattavasti ottaa paljon aikaa, ja näin kelpaa vähempi-muistoinenkin esilaulajaksi, vaan – ”entiseen aikaan”, sanoi muuan vanha ämmä, ”oli virttäkin kyllä laulaa, ei silloin tarvinnut tuula-illalla laulua jatkaa niinkuin nyt.” (Salminen 1934, 163; ks. myös Enäjärvi-Haavio 1949, 146–147.)

LLR-sanoista koostuva ”loilotus” on siis nähty vähempiarvoisena ja varsinaiseen lauluun kuulumattomana: sehän ei koostu varsinaisesta sisällöstä eikä vie tarinallista laulua eteenpäin. Tämän näkemyksen mukaan merkityksettömien tavujen loilottaminen ei vaadi muistikapasiteettia, joka on siten käytössä varsinaisen juonen muisteluun; jälleen tulee esille ajatus LLR-sanoista merkityksettöminä sanoina.

Kuitenkin toistuvat ”loilotukset” mahdollistavat myös uudemmassa musiikissa tärkeänä pidetyn osallistumisen, kuten poplauluissa mukana laulamisen: vaikka ei osaisi muita sanoja, kertoon ja loilotuksiin voi liittyä. LLR-sanoista koostuvat jaksot ovatkin suosittuja myös modernissa popmusiikissa.

3.3 Lasten loruilun sosiaalisia tehtäviä ja kielellä leikkittely

Lastenperinne on yksi konteksti, jossa LLR-sanoja esiintyy runsaasti. Lastenperinteessä LLR-sanoja sisältävät riimit liittyvät esimerkiksi leikkien sääntöihin ja lasten sosiaaliseen vuorovaikutukseen. Lastenperinteen tutkija Virtanen (1972, 139) toteaa: ”Riimit ovat eräs tapa selvittää oudoista odottamattomista tilanteista, täyttää hiljaisuus, kätkeä syvä tunne tai ilmaista kiintymys.” Folkloristiikassa onkin tarkasteltu riimejä, joissa LLR-sanoja usein esiintyy (mm. Virtanen 1972; Lipponen toim. 1984), mutta LLR-sanoja sinänsä ei ole niinkään tarkasteltu.

Virtasen (1972) kuvaamassa aineistossa LLR-sanoja esiintyy esimerkiksi härnäämisriimeissä, leikin kulkua säätelevissä leikkiriimeissä, huviriimeissä sekä leikkien alkuun kuuluvissa leikinalkajaisluvuissa eli jakoluvuissa. Näissä lasten käytöissä LLR-sanoilla on periaatteessa kaksi päätehtävää: rytmien ilmentäminen rytmisen tekemisen – esimerkiksi leikkijöiden jakamisen – yhteydessä (ks. jaksoa 3.1.1) ja toisaalta loruilu, johon liittyy eräänlainen merkityksen alentaminen sanaleikkittelystä ja etunimipilkassa. Lisäksi lapset nauttivat leikkikielten puhumisesta: siansaksaa puhuttaessa löpötellään esimerkiksi hassusti äännettyjä tai keksittyjä sanoja. LLR-sanajaksojen tehtävät sijoittuvat sosiaaliseen kontekstiin ja lasten vuorovaikutuksen ja roolien säätelemiseen (ks. Virtanen 1972, esim. 57–38).

Leikinalkajaisluvuissa eli loruissa, joilla leikkijöitä jaetaan ryhmiin, LLR-sanoja esiintyy erityisen paljon, ja osin samoja loruja voidaan käyttää myös esimerkiksi naruhyppelyssä:

*Enten tenten teelikamenten, hissun kissun
vaapula vissun, eelin keelin klot, viipula
vaapula vot; Isikon tisikon teikon leikon,
imмери maaraa, kimmeri kaaraa. Ippon*

pippon pois!; Ekkuu kekkuu vene vekkuu. Puh pah pois! (Esimerkit Lipponen toim. 1984.)

LLR-sanoille muutenkin tavanomainen rytmisyys ilmenee tällaisissa loruissa, joissa lorun lausumiseen liittyy yleensä rytmisen tekeminen, kuten leikkijöiden jakaminen leikin aluksi leikinjakoluvun avulla ja osoittamalla (ks. Virtanen 1972, 142; Lipponen toim. 1984: 40) tai hyppynarun pyörittäminen ja hyppimisen rytmittäminen. Loru luetaan selvää sykettä noudattaen. Liike puolestaan noudattaa lorun antamaa sykettä – loru siis antaa valitulle sykkeelle raamit ja loppumiskohdan. Näissä tapauksissa rytmisen tekeminen ja sanat limittyvät tiiviisti yhteen.

Härnäämisriimien tarkoituksena on leikki-toverien tai aikuistenkin ärsyttäminen pilkkaamalla ja samalla sosiaalisten suhteiden selvittelemisen (Virtanen 1972, 93–138). Härnäämisriimeissä ilmenee LLR-sanoja, jotka monesti saadaan aikaan esimerkiksi etunimiä vääntelemällä, esimerkiksi *Pekka pepatus pelliskoppana pellillieriä pepsis* (esimerkki Virtanen 1972, 104). Toisaalta käytössä on varsinaisia härnäämissanoja, kuten *lällällä, mäm-mäm-mää, jäjjäjjäjjä* tai *lillin lillin lieru*, joiden koko merkitys on osoittaa härnäämistä. Virtanen (1972, 116) toteaa, että halveksunnan ja vahingonilon ilmaisemisessa hyödynnetään usein *ä*-vokaalia. Näissäkin sanoissa ilmenee siis itse asiassa äännesymboliikkaa. Etu- ja takavokaalien erilainen affektisyys on tunnettu asia suomen kielen ekspressiivisissä sanoissa. Etuvokaalien sävyä on varsinkin sellaisissa sanoissa, joissa etu- ja takavokaalit voivat varioida (esim. *marista – māristä, lorts – lōrts*), pidetty epämiellyttävämpänä tai affektisempänä verrattuna takavokaalisiin variantteihin, ja varsinkin suomen *ö*:tä on pidetty deskriptiivisissä sanoissa sävyltään ei-neutraalina ja pejoratiivisena. (Jääskeläinen 2015a, 2015b; Leskinen 2001,

67; Palm 1966; Sadeniemi 1962; Saukkonen 1962; Sivula 1989, 167–168.) Härnäämisessä siis käytetään ”epämiellyttävää” *ä*:tä, mutta sen sijaan laulamisen rallattelusanoissa suositetaan harmonisempia *a*:ta ja *o*:ta.

Härnäämisessä ja loruilussa näyttäytyy myös merkityksen alentaminen. Yksi LLR-sanojen syntyta on muista sanoista muodostaminen (ks. 2.2). Tällöin merkityksellisestä sanasta tehdään vähemmän merkityksellinen, esimerkiksi sanasta *koulu* LLR-sanat *kolo kolo* tai *konk konk* (lorujen lähde Lipponen toim. 1984). Myös nimipilkassa nimeä väännellään niin, että lopputulos ei enää alkuperäinen, oikea nimi. Vääntelyllä nimi alennetaan ja monesti myös saadaan assosioitumaan johonkin epämiellyttävään. Tällainen merkityksen alentaminen on yksi piirre, joka myös tekee etunimipilkasta tehokasta. Virtanen (1972, 113) näkee härnäämisen nimien vääntelyssä myös eräänlaista magiaa: vääntelemällä nimeä voi väännellä myös nimen kantajaa, ja sanan manipuloimisella voidaan siis vaikuttaa myös kielen ulkopuolelle.

Lasten LLR-sanojen käytössä ja esimerkiksi siansaksan puhumisessa näkyy sosiaalisen käyttöarvon lisäksi myös kielestä nauttiminen, kielen poeettinen funktio. LLR-sanoja voidaan helposti synnyttää muista sanoista riimittelemällä ja vääntelemällä (2.2). Varsinkin lapset nauttivat kielellä leikittelystä ja saavat iloa sanojen äänneasusta. Loruilussa äänne- ja muoto- muutokset johtavat uusiin sanoihin. Lastenperinteen tutkija Virtanen kuvaakin oivallisesti riimitteilyyn liittyvää poeettista iloa:

Lasten suullinen runous voidaan jakaa kahteen ryhmään: riimeihin, jotka kuuluvat leikkeihin, ja riimeihin, jotka ovat pikemmin eräänlaista ylellisyyttä, esim. sanahelinää, nonsense-loruja, sanojenvääntelyä, makaabereja, pilailuvia ja säädettömiä loruja. Se on yleensä perinnettä, jonka tois-

tamiseen ei tarvita muuta syytä kuin että on kerran kuultu jonkun sitä toistavan, tai muuta syytä kuin äänneasun tuottama mielihyvä, tietoisuus siitä, että lausahdus on ”viimeinen huuto”, ja juuri muotiin tulut – ja näin siitä huolimatta, että riimipari oli kenties vanha jo silloin kun lasten vanhemmat olivat nuoria. (Virtanen 1972, 139.)

Silti lorut ja LLR-sanat eivät ole missään nimessä vain lasten kulttuuria: lorut ovat tai sisältävät usein alkujaan aikuisten kulttuuria, joka on sittemmin siirtynyt lasten käyttöön (Opie & Opien 1980, 3–), ja myös aikuiset loruilevat ja sanaleikkitelevät (ks. esim. Jääskeläinen 2013, 277–279).

Riimittelyjen leikkisanoissa näyttäytyy siis kielellä leikkittely ja sanoista nauttiminen. Roman Jakobson on esittänyt kuuluisan jaon kielen kuudeksi funktioksi: kielen referentiaalinen funktio kohdistuu maailmaan (kerrotaan asioista), emotiivinen funktio puhujaan (kerrotaan mm. omista tunteista), konatiivinen funktio viestin vastaanottajaan (esimerkiksi käsketään ja ohjailaan), faattinen funktio puheyhteyteen (pidetään puhekanavaa auki), metalingvistinen funktio koodiin eli kieleen (selitetään kielen merkityksiä), ja poeettinen funktio viestiin (huomio kiinnittyy sanotun muotoon) (Jakobson 1985/1956; ks. Larjavaara 2007, 202–205; Rojola & Laitinen 1998, 14–15). Monesti LLR-sanojen käyttö toteuttaa kielen poeettista funktiota: nautitaan sanojen äänneasusta ja rytmistä, luodaan jotakin kaunista tai hauskaa, tai täytetään laulun tai lorun mittaa sointuisilla ja rytmisesti selkeillä tavuilla. Monesti LLR-sanojen pääsyy olla olemassa on siis se, miltä ne kuulostavat ja miltä niiden tuottaminen tuntuu. Merkityksellistä on äänneasun sävy, sanojen hahmo ja rytmi, sanojen aikaansaama tunne. Samaa poeettista funktiota toteuttavat LLR-sanojen käytön yhteydessä myös alkusoinnun

käyttö (esim. *riu rau reporukka, tiit tiit tikanpoika*) ja muu riimittely (*Tiirin taarin tokka, Pekka on sokerinokka!; Hekka pekka nuppi nakka ällä päällä ppy*).

Larjavaara (2007, 204–205) on pohtinut, millaiset kielen sanojen merkki- ja merkitystyyppit vastaavat Jakobsonin kielen funktioita ja toteaa: ”Erityisiä poeettisia merkkejä ei suomen kielessä liene yhtäkään, mutta etenkin koloratiivis-denotatiivisissa – ja affektiivisissa – sanoissa on paljon, jopa pääosa sellaisia, joilla on korostainen poeettinen, siis esteettisesti tai sensukuisesti tehoava äänneellinen asu.” Larjavaara (2007, 181–205) ei huomioi LLR-sanoja merkkityyppien listauksessaan, mutta voidaan ajatella, että ne juuri tarjoavat esimerkin sanoista, jotka edustavat nimenomaan poeettisia merkkejä.

4 LLR-SANOJEN MERKITYKSESTÄ

Edellä olen kuvannut, mitä LLR-sanat ovat ja miten ne sijoittuvat suomen sanatyyppeihin joukkoon (jaksossa 1), kuvannut LLR-sanojen syntytapoja (jaksossa 2) ja kuvannut sitä, millaisia tehtäviä LLR-sanoilla on käyttöyhteyksissään (jaksossa 3). Tarkoitukseni on seuravaksi pohtia näiden tarkasteluiden valossa sitä, millaisia sanoja LLR-sanat oikeastaan ovat ja millaista merkitystä ne ilmentävät.

Jaksossa 1 todettiin, että LLR-sanat on suurimmaksi osaksi ohitettu kielentutkimuksen kannalta; esimerkiksi musiikin- ja folkloristikan tutkimuksessa ne ovat (ainakin epäsuorasti) tulleet esille. Kielentutkimuksen kannalta ongelma on se, että LLR-sanojen status nimenomaan **sanoina** on ongelmallinen – jos niitä ei lueta sanoiksi ja kielen osaksi, niitä ei luonnollisesti käsitellä. Ovatko LLR-sanat varsinaisesti sanoja? Ovatko ne kieltä? LLR-sanat LLR-sanojen sanastatusta voidaan pohtia kielitieteessä vakiintuneiden yleisempien määritelmien kautta: kielen tavallisemmista sanoista LLR-sanat erottaa usein yhtäältä

kertaluonteisuus ja toisaalta **ilmeisen merkityksen puuttuminen**. Tarkastelen seuraavaksi näitä kriteereitä.

Sanassa eli kielellisessä merkissä yhdistyy tietty äänneyhdistelmä tiettyyn merkitykseen, ja yhdistelmä on toistuva (produktiivinen) ja kieliyhteisön tunnistama (konventionaalinen); **sana** on siis muodon ja merkityksen konventionaalinen symbolinen assosiaatio (esim. Langacker 1987, 76–77). Niinpä kertaluonteiset muodon ja merkityksen yhdistelmät eivät välttämättä ole ”sanoja” tiukassa mielessä siksi, että ne eivät ole konventionaalisia eivätkä produktiivisia. Produktiivisuuden vaatimus voidaan ottaa huomioon käyttämällä tarkempia termejä. Esimerkiksi Penttilä (1957, 115–118) erottaa toisistaan *sanat*, *saneet* ja *sanamuodot*: sana on muodon ja merkityksen yhteenliittymänä käsitteellinen abstraktio, jolla voi olla eri muotoja, jotka puolestaan esiintyvät esimerkiksi tekstissä ilmenevinä fyysisinä saneina. (LLR-sanoja määrittävässä lainauksessa jaksossa 1 Penttilä (1957, 502) puhuikin LLR-sanojen yhteydessä *saneista*, ei *sanoista*.) Määrittelyn tarkkuus on tarpeen, jos kielenaineksen produktiivisuus halutaan ottaa huomioon ilmauksen asemaa pohdittaessa. (Ks. sanoista ja saneista konstruktion käsitteen kannalta Jääskeläinen 2013, 47–49.) Myös esimerkiksi ääntä jäljittelevissä imitatiiveissa on vakiintuneisuuden asteeltaan erilaista ainesta: osa imitatiiveista on kesyjä eli konventionaalisia sanakirjasanoja (esim. *loiskis*, *pam*), osa taas villejä, kertaluonteisia ja aidommin jäljitteleviä (esim. *Shuuhuhuhuhuhuhuhhhshshshshshshshs...!!!* ’renkaan tyhjenemisen ääni’). Puheessa villeihin imitatiiveihin voidaan yhdistää myös mm. kieleen kuulumattomia äänneitä ja erilaisia prosodisia korostuskeinoja. Myös villien imitatiivien asema sanojen joukossa on tulkintakysymys. (Jääskeläinen 2013: 29–33.)

Ei-konventionaalisuus ja ei-produktiivisuus eivät kuitenkaan täysin luonnehdi LLR-sanoja, vaan myös niissä on sovinnonvaraisuutta ja toistuvuutta. LLR-ryhmä on sekakoosteinen: kielellä leikittely tuottaa aivan kertaluonteisia ilmauksia, kun taas esimerkiksi monet rallatetus sanat (esim. *lal*, *lalla*, *rallallaa*) ja tuutisanat (*aa*, *tuu tuu*, *tuuti*) voivat olla melko konventionaalisia. Näitä luetellaan sanakirjoissakin, yleensä interjektioiksi nimettyinä.¹⁵ Pääsy sanakirjaan kertoo sanojen vakiintuneisuudesta ja samalla tunnistettavuudesta. Tässä esimerkkejä Nykysuomen sanakirjasta (NS) ja Suomen murteiden sanakirjasta (SMS):

1. **la** *interj.* (myös: *lal*) (vars. leikki) lauluisa (säkeen lopussa) t. ilman sanoja laulettavassa tav. useasti peräkkäin toistettava rallatussana. | ”Lalalaa”, lauleli Liisa. metsän puita tuuli tuudittaa / ja linnut laulelevat la la la la laa KL. (NS, s. v. *la*.)

laa *interj.* (vars. leikki) laulujen säkeen lopukkeena käytetty täytesana; vrt. 1. *la*. | Hoi laari laari laa! Hoi laari laari laa! / kaikuu mun suloinen Suomeni maa! YRJÖ KOSKINEN. (NS, s. v. *laa*.)

aa *interj.*, s. **b**. kehtolaulujen t. lorujen alussa. *Aa lulla tupakkirulla, mistäs tiäsit tännet tulla*. MerM | *aa aa Akkunan Kaijja, Turruusta tuäraam montaa laiija, punänen silkki syrjästä rikki, valkonel liinanen keskel-tä halki*. Vam [– –] *Aa aa talon lasta, hyys hyys miniän lasta*. [– –] Hyräilyssä, jossa toistetaan yhä uudelleen ja uudelleen: *Aa aa aa’a*. Sys Nmes. [– –] (SMS, s. v. *aa*; mukana vain osa esimerkeistä.)

¹⁵ Sanakirjojen (esim. NS ja SMS) interjektio-luokka on yleensä paljon laajempi kuin esimerkiksi ISK:n (2004, § 792–) jaottelussa ja kattaa monia pikkusanoja tarkemmin erottelematta. Lisäksi sanakirjoissa samankaltaisia sanoja voi olla myös adverbi-luokassa.

heijaa interj. etenkin lauluissa tms. | *Heijaa, sano Valmanin Arttu, ko muijan sai.* Tar | *heijaa houvaa, näikkös meiräm prouvaa?* Hat | *Heijaa, heijaa Heikin lasta.* Asi | *Lapsii kiikuteltii ja laulettii että heijaa heijaa.* Sip (SMS, s. v. *heijaa*.)

Nämä lallattelu- ja tuutisanat ovat nimenomaan suomen kielen varoja, minkä vuoksi ne on listattu suomen kielen sanakirjoissa. Muissa kielissä on osin omanlaisensa repertoaari lauleskeluun ja lauleskelun kuvaamiseen, vaikka samankaltaisuuksia voidaan havaita kielten välillä.¹⁶

Jaksossa 2 puhuttiin LLR-sanojen syntyta-voista, joita olivat mm. mukauttava lainaaminen ja muista sanoista tyypistäminen. LLR-sanojen muodosta onkin vielä huomattava se tosiasia, että suomen LLR-sanat ovat selvästi **suomen kieltä**: pääsääntöisesti LLR-sanat koostuvat suomen peruskielen äänneistä, ja ne noudattavat pääpiirteissään suomen fonotaksia (ks. Suomi, Toivanen & Ylitalo 2006, 185–209) sekä tavanomaisempia sanahahmoja (ks. Koivisto 2013, 168–198), vaikka niissä voikin olla myös ekspressiiviselle sanastolle ominaisia fonotaktisia erikoisuuksia (ks. Jarva 2003, 79–88; Jääskeläinen 2013, 13–15 ekspressiivisen sanaston erityispiirteistä). LLR-sanat eivät siis ole muotonsa puolesta jyrkästi irti muista suomen kielen sanoista.

Kertaluonteisuutta merkittävämpää onkin se, että ainakin osalta LLR-sanoja näyttää tiukasti arvioiden puuttuvan sanan perusominaisuus – merkitys. Muodon ja merkityksen

symbolisesta yhteenliittymästä näyttäisi jäävän jäljelle pelkkä muoto. ”Merkitys” on kuitenkin yksi kielentutkimuksen hankalimmista määrittelykohteista, ja merkitystä on runsaasti muunkinlaista kuin kielellistä; LLR-sanojen olemuksen avaamisessa kielellinen merkitys ei tunnu riittävältä. Jos kuitenkin tarkastellaan nimenomaan kielellistä merkitystä hieman tarkemmin, kaikkein perinteisimmin kielellinen merkitys on naiivisti ajatellen referenttiin viittaamista (ks. esim. Lyons 1977: 174–229).¹⁷ Tällaista merkitystä LLR-sanoilla ei ole (ellei kuulija niihin sellaista assosioi), mutta ei ole kaikilla muillakaan sanoilla. Eräs vakiintunut jako onkin ottaa erikseen esille merkkien ekstensio ja intensio; intensio on sanan käsitteellinen sisältö (”merkitys”), mutta intensionaalisilla sanoilla ei välttämättä ole ekstensiota (viittauskohteiden joukkoa), ja vain ekstensionaaliset sanat kattavat jonkin todellisen kohteiden joukon, joihin niillä voidaan osuvasti viitata (ks. esim. Larjavaara 2007, 66–90). Monilla leikkisanoilla ei ole kummankaanlaista merkitystä, intensiota tai ekstensiota: sanoilla *enten* tai *riu rau* ei liene käsitesisältöä eikä viittauskohteiden alaa. Voidaan myös erottaa sanan tai lausuman koodi- ja käyttömerkitys, siis kielellisen merkin merkitys erikseen koodissa ja erikseen käyttötilanteessa. (Ks. Larjavaara 2007, 20–37.) Esimerkiksi pilkkaussanoilla, kuten *lällällää*, on ainakin käyttömerkitys, pilkkaaminen ja pilkkaamistarkoituksen performoiminen (tällainen LLR-sana tulee lähelle interjektioita, kuten kuvaan alempana).

¹⁶ Samankaltaisuutta eri kielissä aiheuttaa esimerkiksi laulettavuus ja kehollinen äännesymboliikka (ks. Hintton ym. 1994, 2–3, ks. LLR-sanojen samankaltaisuudesta eri kielissä Väisänen 1990/1917, 247.). Äännerakenteeltaan suomen tuutisanan *lulla, lullaa* kaltaisia sanoja on mm. latinassa ja englannissa. Opie ja Opie (toim. 1980, 6) siteeraavat latinankielistä tuutulaulua *Lalla, lalla, lalla, aut dormi, aut lacte* ja 1300-luvun englantilaista tuutulaulua *Lollai lollai litil child* (mts. 18). Samankaltainen sana *lulla* näkyy englannin tuutulaulun nimessä *lullaby* (Opie & Opie toim. 1980, 18).

¹⁷ Perinteisestä merkitysnäkemyksestä poikkeaa monesti kuitenkin esimerkiksi keskusteluntutkimus, jossa merkitys näyttyy toiminnallisena (Marja Etelämäki, suullinen tiedonanto), sekä semiotiikka, jossa merkitystä on kielenkin edustaman symbolisen merkityksen lisäksi erityyppistä ikonista ja indeksistä. Ei-produktiivisilla LLR-sanoilla ei ole juurikaan symbolista merkitystä, mutta ne toimivat kyllä vähintäänkin indeksisesti osoittaessaan esimerkiksi leikeissä leikittelyaikomusta ja pilkkaamisessa pilkkaamista.

Ilmeisimmän (intensionaalisen tai ekstensionaalisen) merkityksen puuttuminen erottaa LLR-sanat muista pikkusanoista. Muilla pikkusanoilla, kuten konjunktioilla, imitatiiveilla ja interjektioilla, on toki merkitys, vaikka eräiden merkityksen kuvaaminen saattaa olla hankala tehtävä, sillä merkitys on usein skemaattinen. Esimerkiksi imitatiivien merkitys on tietynlaisen äänen jäljittely ja äänen esittäminen erilaisissa tekstuaalisissa funktioissa, mistä perusmerkityksestä sanojen käyttö siirtyy myös kuvalliseen suuntaan (Jääskeläinen 2013, mts. 78–80 merkityksestä). Wierzbicka (1991) puolestaan on kehittänyt systeemiä, joilla merkitykseltään manipulatiivisten (volitiivisten) tai tunnetta (emotiivisten) tai ajattelua (kognitiivisten) kuvaavien interjektioiden melko hankalasti kuvattavaa merkitystä voitaisiin jakaa osiin ja vertailla eri kielten välillä. Wierzbicka (1991, 289) kuvaa englannin interjektion *wow* merkityksen seuraavan formulan avulla:

wow

Tiedän nyt jotakin
En olisi luullut että saan tietää
Ajattelen: se on oikein hyvä
(En olisi ajatellut että se on)
Tunnen jotakin sen takia

Interjektioillakin on siis kuvattava merkitys (ks. myös Larjavaara 2007, 79). Sen sijaan monet LLR-sanat näyttävät todella koostuvat pelkästä muodosta ilman merkitystä: päällepäin katsoen ne ovat vain lallattelua tai leikkiä. Kuitenkin sekä merkityksen olemus että sanojen konventionaalisuus jakavat LLR-sanoja: LLR-sanoista leikkis sanat ovat monesti hyvin vähämerkityksisiä ja ei-konventionaalisia, rallattelusanat ovat melko vähämerkityksisiä mutta saattavat olla konventionaalisia, ja esimerkiksi tuutisanat ja lällättelysanat voivat olla sekä konventionaalisia että merkityksellisiä. Yksi tapa kuvata eri LLR-sanojen olemusta ovatkin **merkitysjatsumot**, jollaista erästä esittää kuvio 1:

poeettinen funktio (”merkitys”)	performatiivinen merkitys 'osoitan tarkoituksellisesti tekemistä ja siihen liittyvää aikomusta/mielialaa'	volitiivinen merkitys 'haluan jotakin'
<i>entten, viipula vaapula vot</i>	<i>lal lal laa</i>	<i>pai pai; heijaa; nän nän nää</i>
leikkis sanat, loruilu	konventionaaliset rallattelusanat	tuutisanat
	performatiiviset interjektiot, lällättelysanat	varsinaiset volitiiviset interjektiot

Kuvio 1. Interjektioita ja LLR-sanoja merkitysjatsumolla poeettisesta performoivan kautta volitiiviseen

Kuviossa 1 nuoli kuvaa merkityksen lisääntymistä. Vasemmalla on leikkisanoja, joiden merkitys on kaikkein ohuin; ne ilmentävät lähinnä kielellä leikkittelyä. (Kuten jaksoissa 2.1–2.2 todettiin, tällaistenkin sanojen taustalla voi kuitenkin olla merkityksellisiä sanoja.) Toisessa ääripäässä on volitiivisia interjektioita (ks. Wierzbicka 1991, 291–301) eli interjektioita, joita hallitsee merkityskomponentti 'haluan jotakin'. Niitä lähellä ovat tuutisanat, joiden merkitystä kuvattiin jo aiemmin (2.3). Tuutisanojen volitiivinen merkitys ei ole selvä, ja niihin yhdistyy kenties merkitystä, jota voidaan kutsua performatiiviseksi (Jääskeläinen 2013, mm. 238, 324–327). On olemassa interjektioita, joiden merkitys perustuu nimenomaan jonkin asian tai eleen tekemiseen ja tuon tekemisen tuomiseen tiettäväksi. Tällaisia ovat mm. pajausinterjektiot, joita sanotaan silittelyn ohella (*pai pai*; SMS mm. s. v. *aipi*, *aipista*) ja esimerkiksi liukumis- ja keinuttamisinterjektiot/LLR-sanat, joita käytetään kelkalla liu'uttaessa tai lasta keinutettaessa (ks. SMS s.v. *helee*; *heijaa*, NS s.v. *heijaa*). Pajausinterjektioiden merkitys lienee jotakin sen kaltaista kuin 'kosken sinuun nyt: haluan ilmaista, että teen sen tarkoituksella ja tarkoitan, että se tuntuu mukavalta; haluan osoittaa lämpimiä tunteita'. Kenties myös nukuttamista voidaan samaan tapaan performoida (sanomalla "tuuti" tai "aa aa") ja pilkkaamista osoittaa ja performoida käyttämällä pilkkaamisinterjektioita. Kenties jopa rallattelua voidaan performoida rallatussanoilla.

LLR-sanoissa ilmenee monenlaisia merkityksen ituja ja vivahteita myös sanahahmojen, äänteiden ja merkitysassosiaatioiden kautta. Itse asiassa enemmän kuin kielellisen **merkityksen puuttumisesta** LLR-sanojen kohdalla voisi puhua kielellisen **merkityksen avoimuudesta**: ei ole itsestään selvää, etteikö esimerkiksi lainatuille leikkisanoille voisi assosioitua kuulijakohtaista merkitystä. Esimer-

kiksi *teelikamenten* saattaa kuulostaa joltakin ja *viipula vaapula* samoin joltakin; kuulijalla on vapaus luoda merkityksiä. Ekspressiivisten sanojen kuvauksen kohdalla onkin otettu huomioon merkityksiä, joita jo sanan äänneasu kantaa. Hakulinen (1968) kirjoittaa deskriptiivisistä sanoista:

Tällainen sanaston ylenpalttisuus muistuttaa jo hieman niitä rajattomia yhdistelymahdollisuuksia, mitä musiikilla on käytettävinaan sävelissä. Ja musiikkiahan deskriptiivisanat lähestyvät siinäkin suhteessa, että niiden merkitystehtävässä on tunteella, aistivaikutelmain herkillä taiteilijanomaisilla vivahduseroilla tärkeämpi osuus kuin käsitteen ytimen loogisella ilmaisemisella. (Hakulinen 1968: 262; ks. myös Penttilä 1922.)

"Käsitteen loogisen ytimen" ilmaiseminen ei todellakaan ole LLR-sanojen tehtävä, mutta merkitystä niissä on jo siksi, että myös äänneasu kantaa mukanaan omanlaistaan merkitystä.

Myös tällaisen merkityksen olemusta voidaan yrittää avata tarkemmin: toinen suunta, joista LLR-sanoihin tuleekin käyttöfunktion ohella merkitystä, on siis **äännesymboliikka**, joka on tullut esille jaksoissa 2.3, 3.1.3 ja 3.3. Äännesymbolinen merkitys on omantasoistaan merkitystä, kaikkein ohuimmillaan esimerkiksi äänneasun assosioitumista johonkin tunteeseen tai mielikuvaan (ks. Hinton ym. 1994, 5–6). Myös äännesymbolinen merkitys voi olla konventionaalista. Esimerkiksi Rhodes (1994) ja Wescott (1980, 362–276) näkevät fonesteemimaisen äännesymboliikan niin konventionaalisena, että rinnastavat fonesteemit eli pienimmät äännesymboliset merkitysosat morfeemeihin (ks. Jääskeläinen 2015b, 471–472). Varsinkin LLR-sanojen alkusyntyisessä ryhmässä (2.3) nähdään kehoollista ja konventionaalista äännesymboli-

liikkaa, siis samankaltaisia merkitystä kuin esimerkiksi interjektioissa ja imitatiiveissa ja niiden sisarusverbeissä ja -nomineissa. Esimerkkeiksi käyvät lällätelysanojen ”ärsyttävä” *ä*-vokaali sekä tavulaulun tavut ja rytmitavut, joissa *i* edustaa joko rytmin lyhyttä tai korkeampaa äänenkorkeutta ja *a* tai *o* pitempää kestoa tai matalampaa äänenkorkeutta. Lisäksi merkitystä tulee leikkisanoihin sanahahmoista: esimerkiksi *viipula vaapula vot, eelin keelin klot* -lorujakson *viipula* assosioituu muotonsa puolesta substantiiveihin (ja on siis kenties oliota tarkoittava), *elin keelin* -jakso voi assosioitua instruktiivimuotoihin tuoden mukanaan instrumentaalisia tai tapamerkityksiä, kun taas lorun *vot* ja *klot* assosioituvat muotonsa puolesta interjektioihin ja imitatiiveihin. Niinpä esimerkiksi pilkkaamissanat (*lällällä, nän nän nää*) ovat hyvä esimerkki sanoista, joissa ilmenee useanlaista merkitystä: kenties interjektioimaista emotionaalista merkitystä, toisaalta performatiivista merkitystä ja kolmanneksi myös äännesymbolista merkitystä. Lisäksi pilkkaamissanoihin usein liittyvät prosodiset, paralingvistisiksi kutsutut piirteet, kuten lällätelynuotti, ja ekstralingvistisiksi kutsutut piirteet, kuten eleet ja ilmeet, lisäävät niiden käyttöön omia merkitystasojaan, jotka eivät ole millään tavalla epäoleellisia, vaikka ne on yleensä jätetty kielellisen merkityksen ulkopuolelle.

5 LOPUKSI

Olen tässä kirjoituksessa tarkastellut leikki-, laulu- ja rallattelusanoja. Olen kuvannut niiden yhtymäkohtia muihin sanoihin (jaksossa 1), kuvannut niiden motivaatioita (jaksossa 2) ja käyttöä (jaksossa 3). Jaksossa 4 tarkastelin sitä, millaista merkitystä LLR-sanoissa ilmenee. LLR-sanojen (näennäinen) merkityksettömyys – se, että ne eivät suoraan viittaa mihinkään referenttiin tai esimerkiksi kuvaa selvästi ilmaistavaa tunnemerkitystä – on ken-

ties pitänyt ne kielentutkimuksen kiinnostuksen ulkopuolella. LLR-sanoissa oleellista on muoto: sanahahmon sisäinen rytmi, äänneasun sointuvuus tai laulettavuus, äänneasun synnyttämä tunne. LLR-sanojen tarkastelu kuitenkin osoittaa, että myös LLR-sanoissa on merkityksen ituja useammalla tasolla, yhtäältä sanojen käyttöfunktion kautta ja toisaalta äännesymboliikan kautta. LLR-sanoja käytetään esimerkiksi laulamissa, loruilussa, leikissä ja rytmittämisessä. Ne ovat liittyneet vuorottelevaan laulutapaan ja ovat myös musiikin esittämisen piirre. Lasten elämässä LLR-sanat liittyvät kielellä leikitteilyyn ja LLR-sanoja sisältävät riimit kuuluvat esimerkiksi sosiaalisten suhteiden selvittelyyn. Kielentutkimuksen perinteisemmästä näkökulmasta on helppo keskittyä kieleen referentiaalisenä symbolisena merkkijärjestelmänä, jolloin esimerkiksi kielen ja tilannesidonnaisuus ja toiminnallisuus saattavat tulla sivuutetuiksi.

Mikä on siis LLR-sanojen asema kielessä? Suomen LLR-sanojen muoto noudattaa pääosin suomen fonotaksia, ja sanahahmot ovat nekin suomen kielen mukaisia. Osa sanoista on kertaluonteisia, osa toistuvia. Konventionaaliset LLR-sanat kuuluvat kielen varantoon, mistä todistaa myös niiden pääsy sanakirjoihin. On siis ilmeistä, että myös LLR-sanat ovat sanoja ja kieltä – niitä voisi kutsua merkitykseltään avoimiksi sanoiksi, ei merkityksettömiksi.

LLR-sanat ovat ryhmä, jolla on yhteyksiä kielen moniin muihin kategorioihin, eivätkä rajat ole selviä. Kielessä on paljon ainesta, joka ei kovin hyvin antaudu kategorisoitavaksi, ja se lienee kielen perusolemus. Toisaalta LLR-sanoja tarkastelemalla liikutaan kiistatta kielen laulamissa LLR-sanat liittyvät tiukasti musiikkiin, ja rallattelu lienee enemmän luettu musiikiksi kuin kielenkäytöksi. LLR-sanat ilmentävätkin kielessä monia varsinaisesti kie-

lenulkoisina pidettyjä piirteitä, kuten rytmiä ja äännteiden sointivärien mukanaan tuomia tunnelmia ja mielikuvia. LLR-sanat välittävät siis informaatiota myös merkitystasoilla, jotka eivät ole varsinaisesti kielellisiä tai joita ei ainakaan ole pidetty kielellisinä. Tällainen ”merkitys” ei ole ollut kielentutkimuksen ydintä eikä edes kielentutkimuksen välineillä kovin hyvin saavutettavissa – ja kuitenkin se on merkitystä. Se, että LLR-sanat ovat äännteellisiä ja koostuvat kielen äännteistä, liittään kuitenkin kiistatta myös **kielen** osaksi – kielen ulkopuolella ne eivät ole.

Tutkimus on saanut tukea Koneen Säätiöltä.

LÄHTEET

- Asplund, A. (1980). Riimilliset kansanlaulut. Teoksessa A. Asplund & M. Hako (toim.), *Kansanmusiikki*, (s. 64–124). Helsinki: SKS.
- Auer, P., Couper-Kuhlen, E. & Müller, F. (1991). *Language in time. The rhythm and tempo of spoken interaction*. Oxford Studies in Sociolinguistics. New York: Oxford University Press.
- Enäjärvi-Haavio, E. (1949). *Pankame käsi kätehen. Suomalaisten kansanrunojen esittämistavoista*. Porvoo/Helsinki: WSOY.
- Etelämäki, M. (2006). *Toiminta ja tarkoite: tutkimus suomen pronominiesta tämä*. Helsinki: SKS.
- Fenk-Oczlon, G. & Fenk, A. (2009). Some parallels between language and music from a cognitive and evolutionary perspective, *Musicae Scientiae, Special issue 2009–2010*, 201–226.
- Firth, J. R. (1966/1937, 1930). *The tongues of men & Speech*. Oxford: Oxford University Press.
- Fischer, A. (1999). What, if anything, is Phonological Iconicity? Teoksessa M. Nänny & O. Fischer (toim.), *Form miming meaning: Iconicity in language and literature*, (s. 123–134). Amsterdam: John Benjamin Publishing Company.
- Genetz, A. (1890). *Suomen partikkelimuodot*. Helsinki.
- Goffman, E. (1978). Response cries, *Language*, 54(4), 787–815.
- Goldberg, A. E. (2006). *Constructions at work: the nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.
- Haavio, M. (1955). *Kansanrunojen maailmanseelitys*. Porvoo: WSOY.
- Hakulinen, L. (1968). *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. (3. korjattu ja lisätty painos). Helsinki: Otava.
- Herlin, I. & Seppänen, E.-L. (2003). Partikkeli fennistiikassa: näkökulma tradition muotoutumiseen, *Virittäjä*, 107, 185–206.
- Hinton, L., Nichols, J. & Ohala, J. J. (1994). *Introduction: sound-symbolic processes*. Teoksessa L. Hinton, J. Nichols & J. J. Ohala (toim.), *Sound symbolism*, (s. 1–12). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ikola, O. (2002). Entten tentten teelikamentten – erään lastenlorun arvoitus, *Virittäjä*, 106, 85–92.
- ISK = Hakulinen, A., Vilkkuna, M., Korhonen, R., Koivisto, V., Heinonen, T. R., Alho, I. (2004). *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKS.
- Itkonen, E. (1966). *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki: WSOY.
- Jakobson, R. (1985/1956). Metalanguage as a linguistic problem. Teoksessa *Selected writings VII: Contributions to comparative mythology. Studies in linguistics and philology 1972–1982*, (s. 113–121). The Hague: Mouton Publishers.
- Jarva, V. (2003). *Venäläisperiäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylän yliopisto.
- Jääskeläinen, A. (2011). Kielen ja musiikin suhteista. Esimerkkitapauksena suomen onomatopoeettisten sanat. – III Soome-Eesti kognitiivse lingvistika konverents, Saka, Viro, 17.–19.11.2011.
- Jääskeläinen, A. (2013). *Todisteena äänen kuva: suomen kielen imitatiivikonstruktioit*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. Luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8860-5>.
- Jääskeläinen, A. (2015a). ise-vartaloisten verbien äännesymboliikkaa, *Sananjalka*, 57, 106–128.
- Jääskeläinen, A. (2015b). Suomen äännesymboliikkaa imitatiivien kautta tarkasteltuna, *Virittäjä*, 119, 464–497.
- Kallio, K. (2010). Tehkää yksi ympärikkö. Teoksessa S. Knuutila, U. Piela & L. Tarkka (toim.), *Kalevalamittaisen runon tulkintoja*. Kalevalaseuran vuosikirja 89, (s. 287–306). Helsinki: SKS.

- Kallio, K. (2013) *Laulamisen tapoja. Esitysareena, rekisteri ja paikallinen laji länsi-inkeriläisessä ka-levalamittaisessa runossa*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. Luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-9566-5>.
- Koelsch, S. & Siebel, W. A. (2005) Towards a neural basis of music perception, *Trends in cognitive sciences*, 9/12, 578–584.
- Koivisto, V. (2013). *Suomen sanojen rakenne*. Helsinki: SKS.
- Krinal, M. (2014). *Voti kaalina moja, voti maalina moja*: refrengit inkerinsuomalaisissa ja eteläkarjalaisissa kansanlauluissa. Maisterintutkielma. Tarton yliopisto, filosofinen tiedekunta, viron ja yleisen kielitieteen laitos, suomalais-ugrilaiset kielet.
- Krohn, K. (1912). Tiera, *Virittäjä*, 16, 65–68.
- Laitinen, H. (1981). Saamelaisten musiikki. Teoksessa A. Asplund & M. Hako (toim.), *Kansanmusiikki*, (s. 179–198). Helsinki: SKS.
- Langacker, R. W. (1987). *Foundations of cognitive grammar Volume 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Lankinen, P. (2001). *Ajatus kuluttaa kiveä. Mitan eroosio Juhani Mannerkorven lyriikassa*. Helsinki: SKS.
- Larjavaara, M. (2007). *Pragmasemantiikka*. Helsinki: SKS.
- Lehtisalo, T. (1937). *Beobachtungen über die Jodler*. Helsinki.
- Leino, P. (1982). *Kieli, runo ja mitta. Suomen kielen metriikka*. Helsinki: SKS.
- Leisiö, T. (2000). Metri, rytmi, metrinen tyhjiö ja musiikillinen aika, *Musiikin suunta* 2, 14–24.
- Leisiö, T. (2010) Musiikin yhdeksän evoluutiota, *Tieteessä tapahtuu* 28, 3–15.
- Leskinen, J. (2001). Suomalaiset, karjalaiset ja virolaiset korkeakouluopiskelijat imitatiivien käyttäjinä ja tuntijoina. Teoksessa Leskinen J. (toim.), *Itämerensuomalaista ekspressiivisänaston tutkimusta*. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 42, (s. 40–73). Jyväskylän yliopisto.
- Lewis, J. (2014). BaYaka Pygmi multi-modal and mimetic communication traditions. Teoksessa D. Dor, C. Knight & J. Lewis (toim.), *The social origins of language*. Oxford studies in the evolution of language, (s. 77–91). Oxford: Oxford University Press.
- Lipponen, U. toim. (1984). *Kuukernuppi. Vanhoja ja uusia lastenloruja*. Helsinki: SKS.
- LSRS = Lönnrot, E. (1867–1880). *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Osat I–II*. Manualmenetelmällä jäljennetty painos. 1958. Porvoo: WSOY.
- Lyons, J. (1977). *Semantics: I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mithen, S. (2006). *The singing Neanderthals. The origins of music, language, mind, and body*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- McDermott, J. & Hauser, M. (2005). The origins of music: innateness, uniqueness, and evolution, *Music Perception* 23(1), 29–59.
- NS = *Nykysuomen sanakirja*, niteet 1–3, 1976, 5.painos. Päätoimittaja Matti Sadeniemi. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki: WSOY.
- Nyman, S. (1897). Pari suomalaista leikkilukua, *Virittäjä* 1, 85–87.
- Opie, I. & Opie, P. toim. (1980). *The Oxford dictionary of nursery rhymes*. Oxford: Oxford University Press.
- Palm, M. (1966). Deskriptiiviverbiemme kompositiosta, *Virittäjä* 70, 382–385.
- Penttilä, A. (1922). Sanojen tunneaines, *Virittäjä*, 26, 81–85
- Penttilä, A. (1957). *Suomen kielioppi*. Porvoo: WSOY.
- Rausmaa, P.-L. (1984). *Ilokerä: laulutansseja ja piirileikkejä*. Helsinki: SKS.
- Rhodes, R. (1994). Aural images. Teoksessa L. Hinton, J. Nichols & J. J. Ohala (toim.), *Sound symbolism*, (s. 276–292). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rojola, L. & Laitinen, L. (1998). Keskusteluja performatiivisuudesta. Teoksessa L. Laitinen & L. Rojola (toim.), *Sanan voima: keskusteluja performatiivisuudesta*, (s. 7–28). Helsinki: SKS.
- Ruoppila, V. (1934). Muutamia piirteitä puheesta, *Virittäjä* 38, 22–34.
- Rytkönen, A. (1949). *Äänenjäljittely ja pikkulasten jokeltelu sanastoa luovana tekijänä eräiden esimerkkien valossa*. Jyväskylä.
- Räsänen, M. (2010). *Päivä päivältä enemmän ja enemmän. Suomen toistokonstruktioita*. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaisen ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuskien laitos. Väitöskirja.
- Sadeniemi, M. (1962). Über den Gefühlsgehalt von fi. ö. Teoksessa *Commentationes fenno-ugricae*

- in honorem Paavo Ravila*. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 125, (s. 485–491). Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Salminen, V. (1934). *Suomalaisten muinaisrunojen historia I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 198. osa. Helsinki: SKS.
- Saukkonen, P. (1962). Eräs etymologointiperiaate, *Virtittäjä*, 66, 342–343.
- Schlüter, J. (2005). *Rhythmic grammar: the influence of rhythm on grammatical variation and change in English*. *Topics in English linguistics*, 46. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Simonsuuri, A. (1972). ”La mie tantsin tapsutellen, kenkiäni kuluttelen”. Piirreitä eteläisten runoalueiden laulutavoista. Teoksessa Kalevalaisten naisten liiton kulttuurivaliokunta (toim.), *Vakkanen. Kalevalaisten naisten liiton vuosikirja 1972*, (s. 39–51). Helsinki: Kalevalaisten naisten liitto r.y.
- Sivula, J. (1989). Deskriptiiviset sanat. Teoksessa J. Vesikansa (toim.), *Nyky-suomen sanavarat*, (s. 165–182). Helsinki: WSOY.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, osat I–VI 1981–1987. Toivonen, Y.H., Itkonen, Erkki, Joki, Aulis J., Peltola Reino. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki.
- SKS KRA = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto.
- SKVR = Suomen kansan vanhat runot. Osa VIII (Varsinais-Suomi) Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 145 (1932). Helsinki: SKS. Osa IX 1, 2 (Häme) Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 146 (1918). Julkaissut Hämläis-osakunta Suomen yliopistossa. Helsinki: SKS.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Niteet 1–8 (hakusanat *A-kurvottaa*). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1985–2008. Hakusanat *kus-käävätä* Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Verkkojulkaisu HTML. URN:NBN:fi:kotus-2011110, ISSN: 1796-041X. <URL <http://kaino.kotus.fi/sms>>. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu. Viitattu 29.9.2014.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä: etymologinen sanakirja*. 1992. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Päätoimittaja Erkki Itkonen (osa 1) ja Ulla-Maija Kulonen (osat 2–3). Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Suomi, K., Toivanen, J. & Ylitalo, R. (2006). *Fonetiiikan ja suomen äänneopin perusteet*. Helsinki: Gaudeamus.
- Virtanen, L. (1972). *Antti Pantti Pakana. Kouluikäisten nykyperinne*. Toinen painos. Helsinki: WSOY.
- Väisänen, A. O. (1990/1917). Refrängin käytöstä. Teoksessa Pekkilä, E. (toim.), *Hiljainen haltiotuminen: A. O. Väisäsen tutkielmia kansanmuusiikista*, (s. 245–247). Helsinki: SKS.
- Wescott, R. W. (1980). *Sound and sense. Linguistic essays on phonosemic subjects*. Edward Sapir monograph series in language, culture, and cognition 8. Illinois: Jupiter Press.
- Wharton, T. (2003). Interjections, language and the ‘showing’/‘saying’ continuum, *Pragmatics & Cognition*, 11:1, 39–91. Haettu 5.11.2015 osoitteesta <http://www.phon.ucl.ac.uk/publications/WPL/00papers/wharton.pdf>.
- Wierzbicka, A. (1991). *Cross-cultural pragmatics: the semantics of human interaction*. Trends in linguistics. Studies and monographs 53. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

FINNISH PARTICLE-LIKE WORDS OF PLAY AND SINGING – WHAT, WHERE FROM, WHERE AND WHY?

Anni Jääskeläinen, University of Helsinki

This article examines Finnish particle-like words of play and singing, exploring their origins and use and assessing their status as words. As the name “words of play and singing” indicates, these words are used in play, songs and rhymes. Many of these words are sporadic and often considered meaningless. They are, however, clearly words of the Finnish language, as shown by their form and phonetic structure, and some of these words are in fact conventional. Although the words of play and singing may seem random within the vocabulary of a language, their etymology can be examined. Some of these words are interjection-like and original, while some are borrowed from other languages, and some are re-modelled from more meaningful words of the same language. The impressions supported by the phonetic material and the rhythm of these words are of importance. The use of these words in linguistic play is motivated by the poetic function of language, and the rhythmic nature of these words motivates their use in songs and rhymes with certain metre, and in tasks where pace or rhythm is needed, such as games of children and physical labour of adults. This article describes the position of these words amongst other words of language, illustrates the use of these words, considers the types of meaning present in these words, and reflects the status of these words within the system of a language.

Keywords: interjections, meaning, particles, parts of speech, sound symbolism